

FESTER, FESTLIGHETER OCH HÖGTIDER I ANTIKENS GREKLAND OCH ROM

Fördjupningstematik från Världskulturmuseernas
digitala lärplattform

ANTIKEN

Av KENNETH SILVER, FD, intendent Grekland-Rom

CC BY-NC 4.0. NO AI TRAINING

Innehåll

Inledning	4
------------------	----------

Grekland och den grekiska världen	5
--	----------

Deltagande i fester och högtider samt deras funktion	6
--	---

Kalendern eller tidsstrukturen som grund för sammankomster	7
--	---

De fem viktigaste kalendertyperna som användes i Athen, Attika och på andra orter:

1. Den olympiska kalendern
 2. Säsongkalendern
 3. Den athenska civilkalendern
 4. Förliknelsekalendern (*Conciliary Calendar*)
 5. Den metonska kalendern (*enneakaidekaetris*)
- 10

Den typiska grekiska festens eller festivalens huvudsakliga beståndsdelar:

1. Processionen
 2. Offer
 3. Atletiska och andra föreställningar (*agônes*) som musik
 4. Tävlingar
- 16

Förslag till rekonstruktion av en huvudsaklig athensk ("grekisk") kalender	21
--	----

Fester, festivaler, riter eller ritualer som är dåligt kända och oftast svåra att placera

32

Rom **43**

Tideräkning och kalendrar	43
Tidsbestämningen i Rom under republikansk och kejsartiden	43
Fester, högtider, riter och ritualer	46
Grunden för det romerska firandet	47
Kalenderåret, månaderna och symboliken	48

Mer innehåll hittas via www.varldskulturmuseerna.se/digitala-resurser/skolprogram-online/antiken/

[Antiken - Världskulturmuseerna](#)

Inledning

Temat fester eller högtider förutsätter en kort presentation över hur den allmänna tidsbestämningen sköttes och vilka slags kalendersystem som fanns under antikens tid. Detta är nämligen oundvikligt eftersom alla fester eller högtider baserade sig på ett regelbundet och återkommande mönster påtvingat av samhället utifrån i form av ett standardiserat tideräkningssystem, vilket vi oftast skulle hänvisa till som en slags kalender. På samma sätt behövs en djupare inblick i antikens religion, mytologi, riter och ritualer för att förstå hur kalendern var sammansatt och vad innebörden av festerna, festivalerna samt ceremonierna var. I vissa allmänna verk om grekisk religion har man också allmänt konstaterat att inga försök kommer att göras att gå igenom alla fester och festivaler, redan i brist på utrymme och källmaterial. I den bemärkelsen är situationen inte helt olik den som präglade senare den romerska tiden.

Fester och högtider betydde alltid att det var frågan om ett visst antal dagar eller en förutbestämd tidsperiod som avsattes för att fira eller till exempel för att återskapa händelser i åminnelse av något viktigt, oftast på ett rituellt och ganska fast sätt. I antikens världs skulle dessa dagar ha varit strikt avskilda från individuella, vardagliga sysslor vilka förväntades att avbrytas. I stället fokuserade man på gruppens aktiviteter, som oftast uppfattades som en kommunikation med en övernaturlig värld eller direkt med förfäderna. Festens eller högtidens funktion var att inrätta, förnya och förstärka gruppens identitet åtminstone på ett lokalt, men oftast också på ett nationellt plan. Den här identiteten var avgörande viktig för den definierade gruppen, inte bara inåt utan också utåt, en sak som hände i det romerska riket till exempel med kristendomen under senantikens tid.

Vi tänker kanske inte aktivt på det, men i verkligheten skapar och ordnar fester och högtider ännu i dagens värld mycket av vår tid och det tidsrum vi lever i. Som man om och om har konstaterat, påtvingar fester och högtider ett återkommande mönster som på samma gång är säsongartat. Det nämligen öppnar och avslutar säsonger, binder samman dem och sammanför livet såväl i städer som på landet och i alla olika samhällsklasser oberoende av social tillhörighet. Till sist är det bra att komma ihåg att under största delen av den klassiska antiken var det frågan om en religion utan en kyrka, även om staten både i Greklands och Roms fall hade en hel del att säga till om festandet.

Man kan alltså med rätt hävda att religionen opererade utan institutionaliserade strukturer i samhället, vilket var särskilt sant för den grekiska tiden. I vår tid har religionen ofta en position av en statsreligion, men under antiken skulle det i stället ha varit frågan om en "stadstatsreligion". Samtidigt var en stadsstat också en "stat innanför en stat", lite i stil med den nuvarande Vatikanen, som är en självständig stat innanför staten Italien.

Ett direkt resultat av det här fenomenet var också att det uppstod i Grekland ett antal lokala guda-pantheon i de olika stadsstaterna, vilket i synnerhet syns i den senare diskussionen om det stora antalet olika typs kalendrar som präglade antikens värld. Med tanke på festernas och festivalernas innehåll blev det på sätt och vis så att

stadsstaten "firade sig själv" och dess invånare. Många gånger tog det här sig uttryck via ungdomar som blev huvudstycket i ceremonierna. De praktiska funktionerna låg för det mesta ändå i händerna på orakel, präster eller prästinnor förutom de stadsanställda ämbetsmän vilkas arbetsuppgift var att organisera och övervaka de religiösa kulterna, ritualerna och processionerna. I det här inlägget kommer vi emellertid inte att kunna på djupet gå in på begrepp som initiering och initiationsriter, vilka var väldigt centrala speciellt för den grekiska religionen.

Grekland och den grekiska världen

Den grekiska världens splittrighet i det geografiska perspektivet stämmer ganska långt överens också med de religiösa föreställningarnas brokighet, tideräkningens och kalendrarnas mångfald samt festernas, festivalernas och högtidernas stora antal. Med det här menas att den grekiska världen bestod av ett väldigt stort antal större, men oftast mindre stadsstater (*polis*) i ett otroligt splittrat geografiskt landskap. Även om gemensamma element kan påvisas, hade dessa olika grekiska stadsstater allt som oftast enskilda och individuella styrelseformer och -organ, varierande administration, tideräkning, kalendrar och religiösa fester, vilket försvårar generaliseringar.

Av den här anledning lutar helhetsbildens förståelse som regel i riktning mot de större stadsstaterna som, till exempel, Athen, för vilken det finns mest källmaterial. Andra stadsstater som Sparta, som visserligen är bra känd, producerade nästan inget skriftligt källmaterial alls. Det här är ett handikapp och gör det oklart hur det källmaterial som finns är representativt för antikens Grekland och stadsstaterna som helhet.

Den grekiska tidens festivaler var framför allt publika evenemang där individen deltog under stadsstatens (*polis*) beskydd i offentliga tillfällen för att ära gudarna, vilka många gånger innehade funktionen av skyddsgudar, alltså att de ansågs vara stadsstatens beskyddare. Ett exempel var Athena Poliouchos, det vill säga Athena som "håller och beskyddar stadsstaten" (Poliouchos vs. *polis*). Här ber vi vänligen att få understryka, att i vår kortfattade presentation under gör vi inget försök att lista alla de olika inhemska grekiska gudarna, deras lokala eller importerade varianter eller existerande namnformer redan på grund av det överväldigande stora uppdraget.

Däremot är det ganska säkert att festerna hade i den grekiska världen en oväntat stor social och sammanhållande betydelse. De förstärkte stammarnas identitet, men också den nationella identiteten och inbördes solidariteten eftersom de erbjöd medborgarna gemensamma och meningsfulla sysslor. Sist men inte minst, vid sidan av att festerna och högtiderna hade en stor religiös betydelse på lokal och även nationell nivå, var deras ekonomiska relevans för städerna på samma gång ännu större, vilket man redan konstaterat i nyare forskning. Forskningsrönen tyder på att religionen blev vid sidan av begravningar en slags kraftfull "industri".

Dessutom måste man komma ihåg att festerna erbjöd på individuell nivå efterlängtade möjligheter till avkoppling och underhåll i form av gemensamma, om också rituella måltider, dans, sång och allmän underhållning, ett antagande som antika författare bestyrker.

Till exempel, Thukycides (ca 460–404 f.Kr.) skrev att: *"Further, we provide plenty of means for the mind to refresh itself from business. We celebrate games and sacrifices all the year round, and the elegance of our private establishments forms a daily source of pleasure and helps to banish the spleen"*.

Översatt: *"Dessutom ger vi många möjligheter för sinnet att koppla av från affärerna. Vi firar spel och offer året runt, och elegansen i våra privata inrättningar utgör en daglig källa till njutning och hjälper till att fördriva mjälten"*. (Thucycides, *Peloponnesiska kriget* 2.38.1. London, J.M. Dent; New York, E.P. Dutton, 1910, vid www.perseus.tufts.edu)

Deltagande i fester och högtider samt deras funktion

En viktig sak som redan i andra sammanhang blivit påtaglig är att det antika samhället var "monokratiskt" (mansdominerat), vilket här menar att det rådde en ojämlikhet mellan könen ur ett modernt perspektiv. Därför är det kanske en aning förvånansvärt att märka att fester och högtider inte präglades av samma förhållanden, vilka annars starkt reglerade bland annat kvinnors samhällsliga verkningsmöjligheter och närvaro. Under antikens tid var det nämligen ganska långt festens eller högtidens karaktär som avgjorde vem som kunde eller vem som inte kunde delta, alltså lite i stil med medborgarskapet. I allmänhet kunde medborgare, icke-medborgare, män och kvinnor samt barn lika väl som rika och fattiga och till och med slavar delta i de flesta av evenemangen sida vid sida. På slutrakan var det deltagandet som definierade gruppernas sammansättning, storlek och funktioner.

Även om antikens fester och högtider i hög grad hade religiösa och "heliga" associationer som var framstående på individuell nivå, ankom det oftast staten att anordna dem, kontrollera hur de organiserades och se till att de följde föreslagna kalenderdatum och tidpunkter. Ur den synvinkeln är det kanske också en aning intressant att konstatera att ett mindre antal fester ser ut att ha varit privat organiserade och låg sålunda utanför den officiella, religiösa kalendern. I och med att staten hade en slags övergripande kontroll över de religiösa festerna, var det naturligt att staten också i den egenskapen utnämnde ämbetsmän som hade en ledande roll i genomförandet av offentliga offer eller publika processioner. De här gemensamma festerna och högtiderna uttryckte gruppidentitet, först och främst på stadsstatens nivå, men också inom den större gruppen som klanen och ned till familjenivå. I Grekland var det därför vanligt att alla större tillfällen ägde rum ute i det fria, då vi redan innan påminde oss om att grekerna ofta har beskrivits som ett "friluftsfolk".

Ett annat typiskt drag var att religiösa högtider eller en rituell åminnelse ofta inkluderade gemenskapsmåltider, vilka ansågs vara heliga. I termen högtid brukar ju ännu i dagens värld ingå tanken att man äter och dricker tillsammans eller i samband

med ritualerna eller riterna. Ibland kan det handla om reningsriter som fasta, som förbereder för firandet av en högtid som påsken i den kristna traditionen. I andra fall kan det vara fråga om övergångsriter i samband med död och begravningar, bröllop eller säsongartade minneshögtider som firas vid slutet av eller början på en ny säsong. En säsongartad övergångsperiod, till exempel våren, betonade betydelsen av "nytt liv" i form av grönskan.

Beroende på det centrala syftet med en högtid kunde firandet vara högtidligt, glädjefullt, glatt, festligt, skrämmande eller kanske till och med fruktansvärt. Det som typiskt ingick i antika tillställningar var offer av olika slag, böner, processioner, rengöring (*katarmoi*), rituella måltider och "glädjefyllt skapande", kan man kanske beskriva det. Ibland kunde även teaterföreställningar eller initiationsriter ingå i festligheterna. I praktiken gick det allt som oftast till så att festen inleddes under de ljusa timmarna av dygnet och sedan fortsatte programmet långt in i eller till och med genom hela natten.

Dessutom har det också fastslagits att den grekiska religionen innehöll två olika, men samtidigt också till en viss grad motsatta synsätt. Å ena sidan fanns det ett element av tjänst (*terapeia*), å andra sidan var ett element av motvilja närvarande. Det som var en tjänst, var muntra och ganska rationella tillfällen där man till exempel kom samman för att fira eller tävla om vem som var bäst, som vid de Olympiska spelen. De fester eller ritualer som innehöll motvilja var dystra och mörka tillfällen, vilka också hade en tendens för vidskepelse, då man till exempel ville förhindra ont inflytande från att spridas. Med motvilja menas här också att man hade för avsikt att "svänga bort sig" från ondska genom riterna och ritualerna, bland annat i ett försök att skydda sig mot spöken, onda andar och demoner.

Kalendern eller tidsstrukturen som grund för sammankomster

Att den första grekiska stadsstatsfesten finns beskriven redan i Homeros' *Odyssén* är väl inte så märkvärdigt med tanke på att Homeros verk hör till de tidigaste skrifterna som bevarats i Grekland. Det är där vi läser om grekernas *Hecatomb* (av grekiskans *hecaton* = 100), festen under vilken 100 oxar eller nötdjur offrades till Apollos ära under nymånens högtid. Vi säger mera om detta senare.

Eftersom grekerna redan tidigt hade infört en *månkalender* hade månens rörelser en avgörande roll i kalendersystemet och resulterade i att månader ändrades och säsonger byttes. Det praktiska problemet var dock att varje stadsstat i Grekland oftast hade sin egen kalender som började och slutade olika, det vill säga, det fanns inget standardiserat sett att räkna tiden. Också det romerska kalenderåret som behandlas senare var i början baserat på månens rörelser, från *Kalendae* (första dagen i varje månad) genom *Nonae* till *Idus* i mitten på månaden.

Månen hade i detta system olika yttre tecken: den växande månen, fullmånen och sedan den avtagande månen. Både grekernas och romarnas tidiga kalendrar baserade sig alltså på månens rörelser, även om båda kulturerna var medvetna om att det i omvärlden användes andra tideräkningssystem baserade på en solkalender.

Medelhavsmuseets samlingar, MM 2014:005. Relief eller stela i marmor. Frygien, senromersk tid ca 100–300 e.Kr. Storlek: ca 25 x 12 x 3 cm. Föreställer en yxa använd till offerceremonier, kanske för att fälla träd eller att offra oxar. Enligt inskriptionen dyrkades Zeus Alsénos från Frygien.

Att i praktiken synkronisera en månkalender med en solkalender är en omöjlig uppgift eftersom månen och solen har olika längder i sitt årliga omlopp i det som kallas ett tropiskt år. Ett tropiskt år vi kallar ett *solår* består av ca 365 $\frac{1}{4}$ dagar indelat i månader på 30 eller 31 dagar (förutom februari).

Ett *månår* däremot är i medeltal 11 dagar kortare och har 354 eller 355 dagar. Varje månad började med en nymåne och varade 29 eller 30 dagar för att fullgöra månåret.

Den *eponyma arkonten* (den *första arkonten* som var i tjänst under gällande år som gav sitt namn åt hela året), var ansvarig för en *interkalation* (insättning) av en 13. månad då och då för att hålla civilkalendern i takt med årstiderna. Det här gjorde också att festerna och högtiderna rörde på sig i Grekland och Rom.

I sin månkalender delade atenarna upp varje *synodisk* månad (synodisk månad är den genomsnittliga tid det tar för månen att återvända till samma position i förhållande till solen i solsystemet) i två faser om 10 dagar vardera, och sedan en tredje fas som varierade i antal dagar. En harmonisering av en mån- och solkalender är sålunda bara möjlig genom *interkalation*, ett begrepp använt inom astronomi och tideräkningen. Systemet innebär att man skjuter in extra dagar, veckor eller en månad ("skottmånad") för att bringa kalendern i takt med det tropiska året och månens och solens olika långa omlopp. Beroende på lokala, regionala eller nationella skillnader, kunde tidpunkten på årets början också variera i kalendern, vanligtvis från januari till mars.

Gemensamt för de antika kalendrarna är ändå en strävan att synkronisera livet med jordbruksåret och dess olika skeden så att, till exempel, skördens tidpunkt kunde påbörja kalenderåret. I Athens fall började jordbruksåret på hösten i den 4. månaden (*Pyanepsion*), motsvarande vår oktober-november månad med "bönkokningsfesten". Jordbruksåret föll i tre huvudsakliga fakulteter, höstens sådd följd av vintern, våren med vårens första grönska och blommor i den 8. månaden *Anthesterion*, motsvarande februari-mars samt den tidiga sommarskörden i den 11. månaden *Thargelion* eller i april-maj med de första frukterna.

Det ligger i sakens natur att jordbrukets olika skeden i kalendern skulle ha ägt rum betydligt tidigare i Medelhavsområdet än vid en plats på de nordligare breddgraderna. Eftersom just jordbruksrelaterade fester skulle ha varit välbesökta, utbredda och ofta ganska väl dokumenterade, finns det många gånger bra med uppgifter om dem, så att vi vet en hel del om åtminstone en av de huvudsakliga festerna i varje jordbrukssäsong.

I solåret skulle *solstånd* (*sommarsolstånd* i juni och *vintersolstånd* i december) och *jämningsdagarna* (*vårdagjämning* i slutet på mars och *höstdagjämning* i slutet på september), definiera kalenderårets gång och vändpunkterna på solens bana i det tropiska året. Vid sidan av det här kunde man också tala om ett religiöst, jordbruks-, ekonomiskt men också ett skatteår, vilka vi till en stor del är dåligt informerade om, förutom kanske jordbrukets andel.

Det allra mest komplicerade som den grekiska världen och hela den klassiska antiken producerade är den så kallade *Antikhytera-mekanismen* hittad 1901 i ett skeppsvrak utanför ön Antikhytera, vilket bör nämnas kort under. Antikhytera-mekanismen tillverkades ca 2 150 år sedan, det vill säga på det 2:a århundradet f.Kr., kanske omkring 150 f.Kr., någonstans i den grekiska världen. Mekanismen är världens äldsta analoga dator som hade omkring 40 extremt fina kuggar vilkas rörelser producerade resultat i synlig form på komplicerade instrumenttavlor.

Den astronomiska datorn har rekonstruerats digitalt och finns numera i 3D. Med mekanismen kunde man förutspå Solens, Månens, Jordens och andra planeters och stjärnornas rörelser samt till exempel sol- och månförmörkelser med otrolig noggrannhet. Mekanismen är helt unik inom den klassiska antiken och tillverkades av ett storartat geni. I själva verket är det möjligt att mekanismen skulle ha tillverkats av den berömde grekiska vetenskapsmannen, matematikern, ingenjören, astronomen och upptäckaren Arkimedes från Syrakusa (Sicilien) som levde ca 287–212 f.Kr.

Antikythera-mekanismen, en 3D rekonstruktion. Bild: Efstathiou, K., Efstathiou, M. och Basiakoulis. The Digital Heritage Research Lab (DHRLab) at the Department of Electrical Engineering and Information Technology of the Cyprus University of Technology, Unesco Chair on Cultural Digital Heritage. Med lov. Se <https://digitalheritagelab.eu/portfolio/the-antikythera-mechanism/>

De fem viktigaste kalendertyperna som användes i Athen, Attika och på andra orter

1. Den olympiska kalendern

Som namnet antyder hör kalendern samman med de Olympiska spelen, vilka instiftades i den grekiska staden Olympia på Peloponnesos år 776 f.Kr., då man för första gången kom samman för att tävla i idrottstävlingar. Även om "kalendern" åtnjöt en ganska stor popularitet bland senare historiker, var den i strikt bemärkelse inte en "riktig" kalender eftersom den varken räknade dagar eller månader som en traditionell kalender gör, utan bara år efter de första Olympiska spelen. Dessutom är det oklart vilken dag och månad olympiaden skulle ha börjat och därför brukar man till exempel tala om "*den första olympiadens första år*" som skulle motsvara år 776/775 f.Kr. En "olympiad" skulle ha bestått av de fyra år som avskilde en olympiad från den följande i ordning.

Det oaktat formades ett räknesätt till minne av de Olympiska spelen indelat i fyraårsperioder, kallade *olympiader*, vilka producerade en acceptabel, gemensam räkning av år som passerat. En praktisk nytta av att räkna *olympiader* i fyraårscykler var, att eftersom de Olympiska spelen var panhelleniska, berättade kalendern lätt när det igen var dags att återvända för att tävla. För övrigt var den olympiska kalendern av begränsad betydelse för egentliga historiska ändamål. Men den hade ändå en viss betydelse bland annat i tolkningen av tideräkningen inom de post-hellenistiska rikenas tideräkning, enligt den senantika historikern Eusebius (ca 260–265 – 339 e.Kr.).

2. Säsongkalendern

Säsongkalendern (*parapegma*), ibland kallad den "grekiska almanackan", är det andra exemplet. Lite i stil med den olympiska kalendern, räknade en säsongkalender inte datum som bildade efter varandra påföljande år, utan noterade snarare specifika och synliga astronomiska fenomen inom ett visst år. Kalendern kunde också observera solens rörelser från en stjärnbild (*zodiac*) till en annan eller flyttfåglars rörelser som tecken på årstider. Visserligen hade kalendern en stadig vetenskaplig grund eftersom den sammanställdes under århundradens lopp av astronomer eller i hur den noterade säsongartade förändringar i väderlek i förhållande till utvalda astronomiska fenomen, som till exempel solståndet. Men eftersom den inte över huvud taget räknade dagar och månader, hade inte den heller karaktären av en "riktig" kalender.

Medelhavsmuseets samlingar, NM Ant 2341. Relief eller rund, dekorerad marmorplatta. Ornamenten föreställer 12 figurer som antas vara de olympiska gudarna, i en slags astrologisk komposition som bildar 12 månader och zodiaken eller djurkretsen med 12 zodiaktecken, vilka roterar runt solen i mitten. Ursprung okänt. Antagligen från senromersk tid, ca 100–300 e.Kr.

Orsaken varför man ändå använde sig av en säsongkalender var att grekerna behövde pålitliga indikationer baserade på astronomiska fenomen och kunskap om när de säsongartade väderleksförändringarna skulle äga rum. Man behövde nämligen bestämma vid vilken tidpunkt de viktiga mänskliga aktiviteterna som hörde samman med jordbruk, sjöfart och krig kunde inledas.

Ett sådant ytterst pålitligt verktyg var stjärnors eller särskilda konstellationers första uppgång eller nedgång över horisonten i förhållande till jämningsdagarna och solstånd. Att observera stjärnors så kallade *heliakiska* uppgång (betyder att en stjärna syns för första gången för säsongen i öster före soluppgången efter att ha fullgjort ett helt varv runt Solen – den blir en "morgonstjärna") eller *heliakiska* nedgång (betyder att en stjärna syns för sista gången för säsongen i väster efter solnedgången, den blir en "kvällsstjärna") var därför en gammal, pålitlig tradition som var välkänd redan i det forna Egypten och Babylonien. I Egypten började nyåret med Sirius *heliakiska* uppgång, som en gång sammanföll med sommarsolståndet men också med Nilens årliga översvämningar. Av den här orsaken blev det vanligt med sol- och stjärndyrkan i de gamla kulturerna och det att vissa stjärnor eller konstellationer ansågs ha religiösa egenskaper sammankopplade med vissa gudomligheter. Därför sade till exempel den grekiske skalden Hesiodos i *Verk och dagar* (ca 700–650 f.Kr.), att när stjärngruppen Pleiades *heliakiska* uppgång sker, då är det dags att så. Av den anledningen blev det vanligt att Pleiades *heliakiska* uppgång på våren inledde jordbrukssäsongen och sjöfarten. Athenarna och de övriga grekerna hade också enkla stentavlor i stil med räknetaflor med borrarade hål för insättning av träpinnar, vilka man kunde flytta för att förutspå stjärnobservationer.

3. Den athenska civilkalendern

Den *athenska civilkalendern* (även kallad *attisk kalender* eller *festkalender*), som man anser påminde om en riktig kalender, och som de lokala använde för att sprida ut sina fester under kalenderåret, vet vi mest om. Som man också har konstaterat, kommer kalendern så nära en riktig kalender man bara kan tänka sig. I kalendern kan man ha räknat med omkring 100 fester och högtider under årets lopp samt ett dussintal till, vilka sammanföll med inledningen av varje synodisk månad, det vill säga månatliga högtider.

Denna kalendertyp var en blandad så kallad *lunisolar kalender* som bestod av 12 eller 13 månader. En månad började med en nymåne och bestod av 29 eller 30 dagar. I Athen var det arkontens (*archon*) uppgift att övervaka de regelbundna, återkommande religiösa festivalerna. Därför hade man ett visst intresse av att också hålla noga ordning på vem som hade tjänstgjort i vilket år. För att komma ihåg det skrev man ned uppgifterna i form av inskriptioner (sten), vilka studeras av forskare inom *epigrafi*.

Språkvetare har också konstaterat att de grekiska och romerska festivalnamnen har en gemensam språkgrund och struktur. Oftast hängde festens eller festivalens namn samman med gudomligheten som ärades, en hjälte eller en mänsklig grundare. I ganska många fall var det även så att månaden tog sitt namn efter den huvudsakliga

festen man firade innevarande månad (se tabellen under), en aning påminnande om situation senare i Rom. Men i skillnad från romartiden tog ingen av månaderna sitt namn från de olympiska, centrala grekiska gudarna, med undantag av Dionysia. Till exempel, Metageitnia, "festivalen för att förändra sina grannar" var social till sin karaktär, medan ett stort antal som Eleusia (Eleusis/Elefsina), Munychia (Munichia) och Brauronia (Brauron) är sammankopplade till de geografiska orter som gav festivalen sitt namn. Thesmophoria, Oschophoria, Skiophoria och Arrephoria är festivaler där "man bär något". Anthesteria, Kallynteria och Plynteria i sin tur är "verksamhets-packade" festivaler där man "gör något". Resten som Haloa (tröskverk), Thargelia (första frukt), Bouphonia (oxslakt) och Pyanepsia (koka bönor) hör ihop med jordbruk, skörd eller skördefest i någon form.

Året, tideräkningen och kalendern i Athen började i månaden *Hecatombaion*, det vill säga i juli-augusti enligt vår tideräkning, vilket i Medelhavsområdet motsvarar sommarens höjdpunkt. *Sommaren* skulle ha bestått av Hecatombaion, Metageitnion och Boedromion (från juni till september), *hösten* av Pyanopsion, Maimakterion och Poseidon (september till december månad), *vintern* av Gamelion, Anthesterion och Elaphebolion (december till mars månad) samt *våren* av Munychion, Thargelion och Skiophorion (mars till juni månad).

Det här schemat kan förvisso återanvändas, om man tänker sig en traditionell 3-månaders indelning av det tropiska solåret. Men i Medelhavsområdet är det fortfarande vanligt att tänka sig att året består egentligen bara av två årstider, nämligen sommar eller vinter, eftersom övergångsperioderna är väldigt korta och syns tydligast i en sakta sjunkande eller stigande medeltemperatur. I schemat som presenteras längre ned har vi lagt in 40 huvudsakliga fester eller festivaler, vilka har tillräckligt med information om sig för att placeras i den årliga kalendern. Vid sidan av dessa räknar man med omkring 60 andra fester, festivaler, riter eller ritualer som är sämre kända och oftast svåra att placera, vilka till sist räknas upp i ungefärlig alfabetisk ordning. Allt som allt omfattar den grekiska kalendern alltså i detta skede omkring 100 fester eller festivaler. Antalet faller långt efter romarnas ca 150 årliga evenemang, vilka täckte kanske hela 200 av årets 365 dagar.

En viktig sak som vi vänligen ber läsaren att notera ännu är att vår lista inte är ämnad att vara täckande, men nog riktgivande. Dessutom är det också bra att observera att festernas namn faktiskt kan variera både i fackspråk och populära skrifter beroende på hur de översatts eller translittererats från grekiskan till andra språk.

4. Förliknelsekalendern (*Conciliary Calendar*)

Börjande från arkaisk tid användes en så kallad *förliknelsekalender* på 10 månader. Förliknelsekalendern var en självständig skapelse som baserade sig på sammanträdeslokalerna *prytaneion* och de ledande ämbetsmännens *prytanernas* (rådsherrar) månatliga ämbetsperioder.

Varje månad i kalendern blev 35–38 dagar lång, vilket åstadkom ett år på ungefär 365 dagar. Förliknelsekalenderns år började och slutade vid midsommar, det vill säga omkring tiden för sommarsolståndet. Det här blev det närmaste försöket att åstadkomma något som skulle likna en solkalender i Athen.

Största delen av informationen gällande den här kalendern kommer från primärt arkeologiskt material, i det här fallet från grekiska inskriptioner. Det konstiga är dock det att athenarna aldrig - av okänd orsak - ansträngde sig för att synkronisera sin civilkalender, förliknelsekalendern eller andra självständiga kalendrar för att åstadkomma en enhetlig, gemensam kalender som alla kunde ha använt.

Månadernas namn i <i>förliknelsekalendern</i> i ordningsföljd var:
1. Eretheis
2. Aigeis
3. Pandionis
4. Leontis
5. Akamantis
6. Oineis
7. Kekropis
8. Hippothontis
9. Aiantis
10. Antiokhis

5. Den metonska kalendern (*enneakaidekaetris*)

Den *metonska* kalendern var en *lunisolar* kalender på 19 år som den athenska astronomen Meton introducerade år 432 f.Kr., och kallas därför den *metonska* cykeln eller kalendern. Enligt Metons matematiska beräkningar fanns det 6 939, 60 soldygn på 19 år, medan 235 synodiska månader gav samma resultat på 6 939, 60 soldygn. Skillnaden blev bara några timmar.

En tanke med införandet av denna typs kalender var att redan under 400-talet f.Kr. var man pinsamt medveten om att civilkalendern hade blivit alltför komplicerad, släpade efter solkalenderns omlopp, och i värsta fall till och med årstiderna. Trots att den *metonska* kalendern introducerades, avskaffades inte civilkalendern.

I vilket fall som helst, exemplen ovan visar den ungefärliga tanken med att strukturera ett kalenderår – om det än var ett månår, solår eller en hybrid kallat ett lunisolarår – till en slags kalender samhället, såväl det civila som religiösa, kunde följa.

Det allra mest typiska för det grekiska och romerska året var att festerna och högtiderna återkom år efter år i korta intervaller. Det fanns bara en fest i Grekland som upprepades vart åttonde år och det var den delfiska festen *Septeria* som innehöll en

procession. En årlig upprepning av fester och helger gav mening åt människors vardag i antiken och en djupare uppfattning om tidens gång.

Som vi redan konstaterade tidigare, formar och strukturerar årscykeln i stor utsträckning också den moderna människans liv och tidens gång under årets lopp. Skillnaden är bara den att den moderna cykeln är delvis snabbare än den antika med till exempel två helgdagar varje vecka, kallat vanligtvis "helg" eller ett "veckoslut", det lyx våra antika förfäder saknade. Annars är det årliga tempot i den kristliga kalendern betydligt långsammare med "bara" fyra större fester varje år, nämligen nyår, påsk, midsommar och jul. Ett annan betydande skillnad är att festerna och högtiderna i vårt sekulariserade, post-moderna samhälle i hög grad har tappat mycket av sin ursprungliga betydelse och har för många blivit rentav främmande.

Religiös kalender från Thorikos, Grekland. 440–430 f.Kr. Listar de månatliga offren och offertillfällena, till exempel i Anthesterion. Wikipedia CC BY SA 2.0.

Fotografi: Dave Hill och Margie Kleerup, 2011. Då ännu i J. Paul Getty Museum, Los Angeles. Återförd från USA till Grekland på hösten 2012.

Den typiska grekiska festens eller festivalens huvudsakliga beståndsdelar

1. Processionen

Processionen under antiken kunde ha ett stort antal olika former och funktioner. I sin enklaste form kunde det handla om att man ledde offerdjuret från sitt hem ut eller till en närliggande helgedom för ritualen. Till de allra största och mest imponerande hörde athenarnas stora *Panathenaia*, procession där hela staden i princip deltog med alla sina olika grupperingar och de vitklädda korna, som slutade i stadscentrum vid Akropolis. Under det 4:e århundradet f.Kr. satsade man stora summor på Panathenaian, hela 650 kg silver, berättas det, vilket delvis förklarar varför spelen varade dubbelt längre än de Olympiska spelen, och hade dubbelt så många deltagare. Det är möjligt att Panathenaian var ett slags "tävlande element" till de peloponnesiska Olympiska spelen.

Fragment av en Panathenaisk amfora. Illustrationen visar en boxningsscen. Männen till höger som boxar har läderband omlindade runt sina knytnävar för att skydda händerna, men också för att tillfoga motståndaren hårdare slag. Banden kallades *strophia* eller *meilichai*. Männens åldersskillnad avbildas genom skägg, mustasch eller avsaknad av ansiktshår. Den yngre mannen lyfter sina händer i en gest av kapitulering. Mannen längst till vänster som observerar matchen bär en *himation* och är med stor sannolikhet en domare. Amforan är daterad till slutet av den arkaiska tiden, ca 525–500 f.Kr. Höjd: 13 cm. Längd: 26,5 cm. De två sammanhörande krukskärvorna är hittade på Akropolen i Athen, öster om Parthenontemplet 1886. Konstnären brukar kallas Köpenhamnartisten (Copenhagen 99). Acropolis Museum Athens, museum nummer GL II.1054. © Acropolis Museum Photo Archive (fotografi: Vangelis Tsiamis, 2011). Med lov.

Ett påminnande arrangemang var romarnas *pompa circensis*, som gick från Kapitolinen i Rom via Forum Romanum till Circus Maximus, alltså den procession som inledde de stora spelen som skulle äga rum på Circus Maximus och vilka pågick från republikansk tid fram till tidig bysantinsk tid. *Pompa circensis* var en av de tre stora romerska "pomporna" (*pompa triumphalis*, *pompa funebris* och *pompa circensis*). Av dessa tre var det *pompa circensis* som firades oftast. Det har också sagts att det kanske var den som kraftigast formade romarnas uppfattning om sin stad och rummet däri. Den romerska *pompa funebris* diskuterade vi redan i samband med död och begravningar, det vill säga begravningsprocessionen.

Pompa triumphalis var en storslagen procession som en romersk general, enligt Senatens beslut, hade rätt till när han återvände segerrik från sina bedrifter. Generalen kunde företa sin *pompa* stående i en tvåhjulad vagn dragen av ett fyrspann och iklädd sin *tunica palmata* och *toga picta* och bärande segerkransen *corona laurea*. Det ligger i sakens natur att det här var ett oregelbundet och sällsyntare evenemang eftersom det var bundet till en enskild persons karriär.

2. Offer

Vid de olika grekisk-romerska festivalerna ingick det allt som oftast djuroffer som följdes av utgjutelse av offer i vätskeform, som mjölk, vin, honung eller olja tillsammans med fasta livsmedel som kakor eller grönsaker. Offerdjurens antal och storlek varierade förstås enligt festen samt dess syften. Ett allmänt och viktigt krav var att djuren skulle vara felfria, en förteelse som också sträckte sig från de klassiska till de semitiska kulturerna. Ibland fick valet av djur till och med drag som påminde om en skönhetstävling. En av de största festivalerna någonsin med tanke på offerdjurens antal var grekernas Hecatomb (av grekiskans *hecaton* = 100) där 100 oxar eller nötdjur offrades (*Iliaden*, Bok 3).

Det var också mycket vanligt att man samlades före eller efter offerceremonierna till gemensamma festmåltider eller banketter där inbjudna gäster också hade en möjlighet att närvara. Att många fester varade i ett antal dagar eller en vecka hade faktiskt mycket att göra med logistiken och de långa och besvärliga resorna i det geografiskt splittrade Grekland.

3. Atletiska och andra föreställningar (*agônes*) med musik

Atletiska evenemang och musiktillställningar var de två varianter som speciellt karakteriserade den grekiska världen, men intressant nog vann dessa aldrig något större gehör i den romerska kulturen som tog över. Snarare var det tvärtom kan man väl säga.

Orsaken till att atletiska och musikaliska föreställningar var typiska i den grekiska världen var att dessa ingick i grekiska festivaler som normala beståndsdelar. Musik av lyra och flöjt var till exempel delar av det regelbundna offersystemet i Grekland.

Ett fragment av en bas som antagligen tillhört en dedikation. Man antar att en eller flera statyer stod på basen som hittades 1858 öster om Propylaian på Akropolis i Athen. I reliefens bäst bevarade del (på bilden) ser man sex atleter efter en tävling där de deltog. Atleterna håller på att skrapa bort den extra olivoljan, svetten och dammet från sin kropp med ett skrapjärn (*strigil*). Längst ned på basen kan man fortfarande läsa namnet på atleterna samt kommunen/demen varifrån de härstammade. Det står: Lakiades, från demen Lakiades, Oethen, från demen Oe, och Acharneus från demen Acharnes – atleterna tillhörde stammen Oineis. Ett förslag som lagts fram är att reliefen skulle ha avbildat fackelloppet under Panathenaian, men det är inte säkert. Acropolis Museum Athens, museum nummer Akp. 3176. © Acropolis Museum Photo Archive (fotografi: Yiannis Koulelis, 2018). Med lov.

4. Tävlingar

Av alla atletiska fester är såklart de Olympiska spelen de mest kända. Men det som påpekats och blir ofta bortglömt i det här sammanhanget är att de Olympiska spelen var bara en del av de internationella spelen som hölls i Olympia, vid sidan av de tre andra som hölls i Korint, Nemea och Delfi. Som nuförtiden, var de antika Olympiska spelen de största evenemangen i hela världen. Dessutom antar man att nästan alla av Greklands miniatyr stadsstater skulle ha ordnat sina egna sporttävlingar och spel. Därför är det helt klart att det måste ha funnits hundratals lokala spel och tävlingar. En förklaring till omfattningen av spelen i Grekland är att den fysiska uppfostran ingick i

alla de manliga medborgarnas "studieplan". Ur den synvinkeln kan man se aktiviteterna både som en tävlingssak, men också en allmän utbildning i fysisk uppfostran.

Som vi redan konstaterade, kom dessas fyraåriga cyklar som kallades *olympiader* också att användas som ett fast tideräkningssätt i Grekland, vilket levde vidare till det romerska riket. De Olympiska spelen var särskilt betydande ur den synvinkeln att de överskred stadsstatsgränserna i Grekland, de var *panhelleniska* som det heter. Panhellenisk menade att festen var öppen för alla greker, oavsett om de råkade vara medborgare just i den stadsstaten där antingen helgedomen fanns eller festen ägde rum.

Medelhavsmuseets samlingar, NM Ant 0009. Klockkrater från klassisk tid, ca 430–400 f.Kr. Tävlande ungdomar. En atlet i mitten håller sitt spjut. Ynglingen till vänster håller sin diskus, till höger en kvinna i *kithon*.

Med panhellenism menas dessutom det som alla greker hade gemensamt, alltså det som förenade dem, men också det som samtidigt skiljde dem från "barbarerna", vilket man som helhet ansåg vara värdefullare än det som ansågs göra människor olika.

Särskilda orter där kända panhelleniska aktiviteter ägde rum var Korint, Athen, Nemea, Delfi och Olympia, den sist nämnda staden för de Olympiska spelen. Till Athen samlades man för Panathenaian. Särskilt till Olympia samlades människor över hela den grekiska världen vart fjärde år för att idrotta och tävla om mästerskap. Man har hävdats att de panhelleniska spelen och festerna var alldeles avgörande för bevarandet av den grekiska identiteten. Vid sidan av dessa fanns ett antal mindre, regionala högtider, vilka det oaktat bevarade många av de panhelleniska festernas yttre drag.

Det är värt att påpeka att de Olympiska spelen hör till de mest långlivade spelen, förevisad i en historia som täcker 1 000 år! Det är ganska allmänt känt att till exempel i de Olympiska spelen tävlade man inte för medaljer, vilket är ett modernt påhitt. Vinnaren fick en olivbladskrans, det vill säga denna vinst var närmast symbolisk. Dessutom hyllades bara vinnaren, alltså inga 2:a eller 3:e platser noteras.

Ett intressant faktum däremot är att ett väldigt stort antal Panathenaiska amforor har upptäckts runt hela Medelhavsområdet, vilket enligt undersökningar tyder på att deltagarna vid dessa internationella festivaler var lika internationella som de Olympiska spelen. Många av amfororna som hittats bland annat i Athen illustrerar gudinnan Athena tillsammans med motiv och narrativ hämtade ur de Olympiska spelen. Det här knyter de arkeologiska föremålen direkt till de internationella spelen, men frågan är på vilket sätt?

Ett nyss-presenterat förslag av David Pritchard är att det inte i sig var de vackra keramikföremålen som var priset eller det som var attraktivt, utan närmast själva innehållet. Innehållet – och den egentliga prisvaran – verkar nämligen ha varit olivoljan. Det berättas att i Athen gav man över 2 000 amforor fyllda med olivolja som vinstpokaler i tävlingarna, en var till ett mått av 36 liter. Rent matematiskt innebar det att man i Athen delade ut över 75 000 liter olivolja som pris! I ett attiskt sammanhang skulle en sådan amfora typiskt ha varit 60–65 cm hög och haft en diameter på ca 40 cm. Det var ju också så att de Olympiska och Panathenaiska spelen innehöll delvis liknande tävlingsgrenar, vilket kan ha betytt att samma deltagare deltog i de olika varianterna av tävlingarna på olika orter.

Förslag till rekonstruktion av en huvudsaklig atensk ("grekisk") kalender

Månad på grekiska Vår motsvarighet

Grekisk fest eller festival

(gul=kvinnofestival, turkos=huvudfestival)

1. Hecatombaion	Juli-Augusti	Kronia (Hecatombaion 12) Synoikia (Hecatombaion 16) Panathenaia (Hecatombaion 21–29?)
2. Metageitnion	Augusti-September	Metageitnia (7?)
3. Boedromion	September-Oktober	Niketeria (Boedromion 2?) Plataia (Boedromion 3) Genesisia (Boedromion 5) Artemis Agrotera (Boedromion 6) Demokratia (Boedromion 12) Eleusia/Greater Mysteries (Boedromion 13–21?) Boedromia
4. Pyanopsion	Oktober-November	Proerosia (Pyanopsion 6) Pyanepsia (Pyanopsion 7) Theseia (Pyanopsion 8) Stenia (Pyanopsion 9) Thesmophoria (Pyanopsion 11–13) Chalkeia (Pyanopsion 30) Oschophoria (Pyanopsion?) Apaturia
5. Maimakterion	November-December	Pompaia (Maimakterion 16?)
6. Poseidon	December-Januari	Haloa (Poseidon 26)
7. Gamelion	Januari-Februari	Theogamia (Gamelion 2 eller 26–27?)
8. Anthesterion	Februari-Mars	Anthesteria (Anthesterion 11–13) Diasia (Anthesterion 23) Mindre mysterier
9. Elaphebolion	Mars-April	Asklepieia (Elaphebolion 8) Dionysia (Elaphebolion 10–14)
10. Munychion	April-Maj	Delphinion (Munychion 6) Munichia (Munychion 16) Olympieia (Munychion 19) Brauronia
11. Thargelion	Maj-Juni	Thargelia (Thargelion 6–7)

Bendidea (Thargelion 19–20)
Kallynteria (19?)
Plynteria (Thargelion 25)

12. Skirophorion Juni-Juli

Arrephoria (Skirophorion 3)
Skira (Skirophorion 12)
Dipolieia/Bouphonia (Skirophorion 14)
Kalamaia (Skirophorion 16?)

1. Hecatombaion

Huvudsaklig festival: Panathenaia
Mindre festivaler: Kronia och Synoikia

Kronia

Den första festen i den första månaden Hecatombaion var en mindre festival som kallades Kronia. Kronia var helgad till guden Kronos som uppenbaras som sädesskördens gud. I allmänhet ansåg man att Kronia antagligen var av mindre betydelse åtminstone i de övre samhällsstånden. För slaverna var den däremot en dag av "befrielse", då de i princip hade en ledig dag och fick dricka vin tillsammans med husbonden. Romarna tog över den här traditionen, vilket bland annat syntes i Saturnaliafesten.

Synoikia

Synoikia firades varje år i Athen till minne av Athena och Theseus, som man antog hade tagit initiativet till att koncentrera den styrande makten till Attika och Athen. Festen var en slags förenande fest för hela Attikas befolkning. Dagens program bestod möjligen av ett blodlöst offer för att främja fred.

Panathenaia

Panathenaia var den mest berömda och en av de största av alla grekiska festivalerna man firade särskilt i Athen, men det förenade samtidigt befolkningen på Attika. Festivalen sammanförde alla stammarna från landets olika delar till Attika för en panhellenisk fest, och till Athen specifikt, vilket avsevärt lyfte på stadsstatens profil, framhävde gudinnan Athena och gav denne ära. Bland annat anordnade man idrottslekar och andra tävlingar, såväl som en tävlan i framförandet av kända dikter och pjäser. Att vinna det Panathenaiska priset var eftertraktat och uppskattat. Vart fjärde år – i stil med de Olympiska spelen – firades Panathenaian särskilt ståtligt och då fick festivalen heta "Den stora Panathenaian".

2. Metageitnion

Huvudsaklig festival: Inga
Mindre festivaler: Metageitnia

Metageitnia

Metageitnia som firades i den 2: a månaden var trots att den gav sitt namn åt hela månaden Metageitnion en mindre fest. Den antas ha varit dedikerad till Apollo eller

Apollo Metageitnios. Festen bestod av offer till minne av staden Melites invånares resa till Diomis, säger antika författare.

3. Boidromion

Huvudsaklig festival: Eleusinska mysterierna
Mindre festivaler: Niketeria, Plataia, Genesis, Artemis
Agrotera, Demokratia och Boedromia

Niketeria

Niketeria, okänd fest eller festival som har motstridiga uppgifter.

Plataia

Plataia, antagligen samma som Daedala eller Daedaleia, en försoningsfest till Heras ära. Ursprunget förklaras av Pausanias. Firades i form av "Den mindre Daedala" och "Den stora Daedala". Man offrade statyer och djur.

Genesis

Man antar att den gamla kulten av de döda skulle redan under arkaisk tid i Grekland ha blivit ett evenemang anordnat av Athen som stadsstat, det vill säga en stadskult med ett fast datum som avslutade säsongen för de militära kampanjerna. Om festen hyllade döda föräldrar var den säkert något mera i stil med ett privat evenemang eller en slags familjefest.

Ett förslag är att den bortglömda dödsfesten Genesis skulle ha firats på den 13:e dagen av Gamelion månaden, alltså också i februari eller Boedromion 5 (augusti-september). Genesis lever fortfarande kvar i Grekland. Med tanke på den romerska traditionen är februari en mera sannolik tidpunkt.

Artemis Agrotera

En annan stadssponsorerad fest var Artemis Agrotera som firades till minne av slaget vid Maraton (490 f.Kr.), en milstolpe i de så kallade Persiska krigen. Enligt legenden lovade athenarna innan slaget att de skulle offra en get för varje dödad perserkrigare. Slutsaldot blev att athenarna förlorade 192 man, medan de persiska förlusterna uppgick totalt till 6 400 trupper. För att inte utrota hela getstammen i Grekland begränsades offret vid den årliga festen till 500 getter, berättar historikern Xenophon (ca 430–350 f.Kr.). Under klassisk tid var det kanske hopliter som marscherade med kavalleriet och under hellenistisk tid fanns det en parad där efeberna deltog.

Demokratia

Demokratia-festivalen inom vilken athenarna firade demokratibegreppet, inkluderade offer till Zeus Agoraios, Athena Agoraia och Themis, en av titanerna. Det fanns en förståelse för att demokratin var en gudomlig gåva och man har därför hävdat att detta offer kunde ha varit det samma som "offret för friheten" i Boedromion månadens 12:e dag. I samband med festen paraderade man bilder av gudomligheterna på *Agoran*, i Athens nedre stadsdel.

Eleusinska mysterierna

De årliga eleusinska mysterierna tog sitt namn efter staden Eleusis, men fördelade sig i praktiken delvis till Athen och delvis till Eleusis där de "stora mysterierna" firades samt de "mindre mysterierna", vilka firades utanför Athen i Agra vid floden Ilissus. Mysterierna eller festivalen firades regelbundet, även om inte årligen, och de var inte atletiska till sitt väsen.

Mysteriekulten bestod av en hela 9 dagar lång festival som hörde samman med Demeter och Kore. Till sin karaktär var det frågan om en jordbrukskult med initiationsriter, skådespel och evenemang man gjorde under resan, börjande från första dagen i Athen fram till slutceremonierna vid ändstationen i Eleusis.

De eleusinska mysterierna åtnjöt en livlig uppslutning från forna tider, inte minst under romartiden och hör därför till de mest långlivade evenemangen som anordnades i Grekland. Traditionen överlevde till senantikens tid. Även antika författare var överens om att mysterierna var den heligaste och mest vördnadsvärda av alla grekiska fester. Den berömda eleusinska processionen från Athen västerut till Eleusis gick utmed den Panathenaiska Vägen över ett avstånd på 20 kilometer.

Boedromia

Boedromia eller Boedromia firades till ära för Apollo Boedromius, kanske i en form av en krigsgud, som antingen verkade direkt eller via sina orakel i människors liv.

Medelhavsmuseets samlingar, NM Ant 2325. Terrakottafigurin från Boetia, Grekland. Storlek: höjd ca 24 cm med en bas på ca 6 cm.

Kvinnlig, stående figurin som håller om sitt högra bröst. Kvinnan bär en kvinnodräkt, *peplos*, och en bred *polos*.

Föremålet representerar med stor sannolikhet gudinnan Demeter. Enligt legenden, när Demeter lämnade Olymposberget, kom hon till Eleusis, men utklädd till en gammal gumma.

- 4. Pyanopsion** Huvudsaklig festival: Oschophoria, Thesmophoria och Apaturia
Mindre festivaler: Pyanepsia, Proerosia, Theseia, Stenia, Chalkeia

Pyanepsia

Till den 4:e månadens Pyanopsions mindre fester hörde Pyanepsia, Proerosia, Theseia, Stenia, Chalkeia. Månadens namngivande fest Pyanepsia hörde samman med de grekiska orden för "bönor" och "koka", ingredienserna till den specialmat som förbereddes för festdagen. Festen firades på den 7:e dagen i Athen till Apollos ära och berättas ha upprättats efter att Theseus återvände till Athen från Kreta. I själva verket hade festen dock alla yttre tecken på en skördefest som hörde ihop med det agrara livet.

Proerosia

Proerosia, kallad också Proarktouria, var en jordbruksfest på hösten vid vilken man offrade för att erhålla en riklig skörd, alltså innan plogningen och själva sådden gjorts. Enligt en legend skulle festen ha instiftats vid den tid då pesten härjade i hela Grekland. Apollo, genom oraklet i Delfi, skulle i denna situation ha beordrat athenarna att offra till Demeter för allas del och hela Grekland att skicka "tionde" av sina skördar till Athen. På vissa andra orter skulle Zeus ha dyrkats. Tanken var att Demeter skulle välsigna plogandet och skörden. Som det alternativa namnet Proarktouria antyder, ägde festen rum innan stjärnan Arcturus steg ovanför horisonten. Man festade Proerosia med en speciell pompa åtminstone i Eleusis där de Stora mysterierna firades. Dagens Proerosia markerar jordbruksårets begynnelse.

Theseia

Theseia var den årliga festen till den nationella hjälten Theseus' ära, Attikas stolthet och Poseidons son. Theseus ansågs ha en väsentlig andel i hur det demokratiska skicket i Athen formades. I demokratins anda ingick en utdelning av bröd och kött åt den fattigare befolkningen så att de vid festen kunde känna sig likvärdiga. Enligt inskriptioner ingick dessutom tävlingar, en procession och storskaliga offer i festen. Festen fanns med säkerhet ännu under det 2:a århundradet f.Kr.

Stenia

Stenia associerades med Thesmophoria och där ingick offer av grisar. Annars är evenemanget dåligt känt, med undantag av att det antagligen var enbart kvinnor som deltog i festen. Det kan också finnas ett sammanhang med rengöringsritualer. Festen var dedikerad till Demeter och Persefone. Aristofanes (445–385 f.Kr.) diskuterar festen och hur den placerade sig i kalendern. Festens tidpunkt har dock förbryllat forskare, då innehållet mera tyder på en vårfest, inte något som försiggick i oktober eller november.

Thesmophoria

Thesmophoria var en stor och betydande mysteriefestival med offer, ritualer och sexuella inlägg som varade i 3 dagar till Demeters och Kores ära, inte bara i Athen, utan på ett antal olika grekiska orter. Man uppmärksammade introduktionen av

lagar och förordningar som hängde ihop med det civiliserade livet. Den attiska varianten inleddes på den 11:e dagen av Pyanopsion månaden och gällde bara gifta, "medborgerliga" kvinnor.

Det här arrangemanget var en aning konstigt eftersom kvinnor inte strikt taget räknades som medborgare under antikens tid, men kunde som hustrun till medborgare delta i ritualerna och organiseringen av processen av festen. För männen var deltagandet däremot förbjudet. Förutom i Athen vet man att festen firades på ett antal andra orter som i Sparta, Theba, Miletos, Eretria, Delos, Efesos och Agrigentum, det vill säga också ute i Mindre Asien och de gamla, grekiska kolonierna eller *Magna Grecia*.

Chalkeia

Chalkeia eller Khalkeia var en festival till Athenas ära, hantverkets beskyddare i association med den gudomliga kopparsmeden Hefaistos, som enligt legenden skapade universumet och gudarnas palats. Kulten kan ha varit gemensam för dessa båda. Festens namn kommer naturligtvis från den grekiska termen för koppar, *chalchos*. En särskild del var Athenas prästinnor som tillsammans med ett följe av assisterande unga flickor satte upp vävstolen på Akropolis, som användes för att väva *peplos*-skruden använd under Panathenaian för kultstatyn. Man antar också att dagen skulle ha varit speciellt viktig för metallarbetarna, som då till exempel smeder. Ett programnummer var offren som företogs av *prytanierna*.

Oschophoria

Oschophoria, en attisk fest och procession, ärade Athena och Dionysos vid Athenatemplet vid Phaleron eller enligt andra källor Dionysos och Ariadne. Tidpunkten för festen har förblivit oklar, men man antar att festen gick av stapeln i början av den 4:e månaden Pyanopsion. Däremot är festens ursprung som en skördefest med offer och vinframställningshyllning klar och den innehöll en procession från en helgedom av Dionysos.

Apaturia

Apaturia var den 3:e större festen i Pyanopsion och varade i 3 dagar. För omväxlingens skull var den här festen till sin karaktär en politisk fest som athenarna festade tillsammans med alla andra som hade joniska anor, det vill säga området på Mindre Asiens västkust och ute i den grekiska arkipelagen, med undantag av Kolofon och Efesos.

Med andra ord var festen samtidigt en slags tradition att hylla "brödrskapet" av det gemensamma grekiska arvet över en gemensam måltid. Det här gjorde man innanför de olika grekiska stammarna, men kanske på lite olika sätt. Festens ursprung gick långt tillbaka i tiden till den sena bronsålderns händelser.

MM 1978:011

Medelhavsmuseets samlingar, MM 1978:011. Mosaik från Syrien, senromersk tid, 300-talet e.Kr. Föreställer en man, troligtvis Dionysos. Håret och skägget tar formen av akantusblad.

5. Maimakterion

Huvudsaklig festival: inga

Mindre festivaler: Pompaia och Maimakteria

Pompaia

Pompaia är en nästan okänd fest man firade i den 5:e månaden. Man antar att den kunde ha hört samman med Zeus och bestått av en procession.

Maimakteria

Maimakteria, som enligt gällande kutym skulle ha varit festen som gav månaden sitt namn, är dåligt känd. Den var en gammal grekisk festival av etniska och hellenistiska greker för att ära Zeus Maimaktes, med tanken att man behövde en mild vinter. Med mild vinter avsågs antagligen hoppet att Zeus skulle begränsa regnet och stormarna.

Festen inleddes med ritualer och hällande av ett drickoffer till Zeus Maimaktes, Athena och Horae eller Horai, årstidernas eller de naturliga tidernas gudinnor som bland annat härskade över de himmelska konstellationernas rotationer. Därpå följde en dansceremoni där deltagarna klädde ut sig som Dionysos, nymfer och horae för att fira intåget av vintern. Det att festen hölls i Maimakterion betyder att det var en vinterfest eftersom den föll i medlet av november-december.

6. Poseidon Huvudsaklig festival: inga
Mindre festivaler: Haloa

Haloa

Haloa eller Aloa var en attisk festival, även om den huvudsakligen firades norr om staden i Eleusis, för att ära Demeter och Dionysos, de som hade upptäckt plogen och innehade funktionen att beskydda den första skördens första frukt. Dyrkan av Demeter, Kore och Dionysos kan ha varit en annan kombination. Vissa hävdar att Haloa skulle enbart ha firats i Eleusis. Det här var alltså i högsta grad en jordbruksfest, redan med tanke på att ordet *haloa* betyder tröskgolv. Haloa var en vinterfest som en del forskare skulle placera i Poseidon på den 26:e dagen (januari). Frågan är förstås vad tröskgolv har att göra med en midvinterfestival? Vissa förklarar det här som en "småsnuskig" kvinnlig fest där man åt kakor i form av könsorgan och berättade obscena, rituella berättelser.

7. Gamelion Huvudsaklig festival: inga
Mindre festivaler: Theogamia

Theogamia

Theogamia eller *hieros gamos* som term syftar på ett gudomligt äktenskap, ett äktenskap mellan gudar. I denna bemärkelse avsåg man modellförbundet mellan Hera Teleia och Zeus Teleius, de kosmogoniska substanserna för jord och vatten i det grekiska gudapantheonet. Det är möjligt att festen och termen Gamelia kommer direkt från Theogamia, även om det finns en allmän koppling till ett antal gamla athenska traditioner som alla har att göra med äktenskap. Det är också möjligt att festen skulle ha observerats i privata hem utöver hela Attika.

8. Anthesterion Huvudsaklig festival: Anthesterierna
Mindre festivaler: Diasia och "Mindre mysterierna"

Anthesteria

Anthesterierna var en 3 dagar lång fest med fixerade dagar från den 11:e till 13:e i den 8:e månaden *Anthesterion*. Dag 1 hette *Pithoigia* (fatöppningen), då det nya vinet avsmakades. Dag 2 var *Choës* (kannfesten), en kapp- och prisdrickning vid ett gästabad. Dag 3 var *Chytroi* (lerkittelfesten och -tävlingen), då kokta skidfrukter i lergrytor offrades till Hermes och de dödas själar. Festen ärade Dionysios och bestod av flera delar. Bland annat skulle ceremonierna ha inkluderat offrandet av de första frukterna som nytt vin. Det var också en blomfestival med de första blommorna i februari-mars enligt kalendern. Barnen bar blomgirlander och deltog i festligheterna, kanske utgående ifrån att Dionysos ofta avbildades som en liten gosse.

Februari månad hade också en slöja av tjock dysterhet över sig, och det ansågs allmänt vara en olyckans månad, det vill säga samma sak som vi konstaterar senare gällande den romerska tiden. Februari var nämligen dödens månad avsatt för en

dyrkan av de avlidna, i stil med romarnas Parentalia. Därför var det viktigt med rengöring och ritualer för att bli av med underjordens alla förskräckligheter.

Diasia

Diasia var en av de större festivalerna i Athen man firade utanför stadsmurarna till Zeus Meilichios ära, kanske vid Agrai. Det var en folkfest där alla inkluderande de fattigare deltog, medan de rikare skulle ha bidragit med egentliga, hela offerdjur. Fattiga, som inte hade råd med offerdjur, kunde offra lokala offer i vegetarisk form. Detta var särskilt festligt och följdes av en slags marknad eller karneval.

"Mindre mysterier"

De "Mindre mysterierna" var en festival till ära av moderguden vid Agrai vid floden Ilissos utanför Athen. Festivalen hölls i Anthesterion, kanske omkring den 20:e dagen. Den ses huvudsakligen inom ramen för de "Stora Eleusinska mysterierna".

9. Elaphebolion

Huvudsaklig festival: Dionysia

Mindre festivaler: Asklepieia

Asklepieia

Asklepieia dyker upp i två varianter som firades olika tider, ungefär ett halvår emellan dem, en på vintern och den andra på sommaren. En kom mellan Lenaea och Stads-Dionysia, och den andra efter de Eleusinska mysterierna och demokratifesten, men före Thesea. Förutom att inskriptionerna räknar upp inkomsterna av försäljningen av hudar från offerdjuren, förblir festens innehåll oklart. Ett förslag är att detta skulle ha varit festen då Asklepiosdyrkarna och läkarna utgöt offer åt guden Asklepios.

Dionysia

Dionysia var evenemang som anordnades runtom Grekland till Dionysos ära och dramatiserade händelserna. Det fanns olika Dionysia-fester med samma namn, bland annat en Stads-Dionysia som varade i många dagar och Lantliga-Dionysia, som Piraeus-Dionysian, kanske just i lantlig form. Den allmänna karaktären för Dionysos högtider var en extravagant munterhet och entusiastisk glädje som visade sig på olika sätt. Ceremonierna bestod av att en primitiv trästaty föreställande Dionysos eskorterades ut från sitt tempel i Athen till det atletiska fältet eller gymnasiet, där det blev målet för dyrkan och offer, vilka pågick i flera dagars tid. Till offren hörde oxar och en procession av falliska symboler. Komedier och tragedier presenterades också i tävlingsform med prisutdelning.

10. Munychion

Huvudsaklig festival: inga

Mindre festivaler: Delphinion, Munichia, Olympieia och Brauronia

Delphinion

Delphinion var en festival med samma slags försoningskaraktär som Apollonia, som firades i olika grekiska städer. Festivalen bestod av att ett följe jungfrur, unga athenska flickor som tågade i en procession till Delphinion, helgedomen vid

Ilissosfloden nära Olympeion där både Apollo och Artemis dyrkades. Flickorna bar symbolen för bön, grenar av den heliga athenska oliven bundna med vit ull. Plutarkos hävdade att festens ursprung, namn och hela festivalen hör samman med legenden om Theseus som på den dagen åkte i väg för att möta Minotaurus.

Munichia

Munichia, Munychia eller Mounichia var en athensk fest man höll under fullmånadstiden i Munychion, det vill säga på våren, till ära av Artemis Mounichia i Phaleron. Festen bestod av en procession där man bar bakverk liknande födelsedagskakor med ljus till gudinnan. Enligt Plutarkos skulle festen ha instiftats för att minnas segern över perserna vid Salamis och att det blev en årlig tradition. Unga flickor tjänade som "björnar" i Artemis Mounichias helgedom vid sidan av efeber som deltog.

Olympieia

Olympieia firades för att ära den olympiska Zeus. Festivalen firades i Athen och i programmet ingick ett uppträdande av det athenska kavalleriet samt en hästkapplöpning antagligen också. Sedan offrade man djur vars hudar såldes efteråt. Traditionen fortsatte in i senantiken och omtalas ännu under kejsare Hadrianus tid.

Brauronia

Brauronia var en fest som firades vid Brauron för att ära gudomligheten Artemis Brauronia. En hemlig delegation (*theoria*) gick upp på akropolen.

Medelhavsmuseets samlingar, MM 1984:003. Del av metallpanel (kopparlegering) från senromersk tid, ca 100–300 e.Kr. Körsven i sin vagn dragen av ett fyrspann och med en piska i handen. Panelen har varit förgyllt. Storlek ca 63 x 46 x 5 cm. Ursprung okänt.

11. Thargelion

Huvudsaklig festival: Thargelia

Mindre festivaler: Bendidea, Kallynteria, Plynteria

Thargelia

Thargelia var en festival till Apollo Pythios ära och därigenom nära sammankopplat med Pythion i stadens södra del. Det här var en festival som firades innan skördetiden och fokuserade på athenarnas Apollo. Festivalen gick ut på att man varje år valde ut två synnerligen fula athenska män som paraderades först runt staden som syndabockar, den ena representerande det manliga könet och den andra det kvinnliga könet. När processionen avslutades pryglades männen, misshandlades och utvisades från Athen. En vädur offrades på Akropolen åt Demeter och vegetariska måltider åt Apollo. Thargelia presenterade också körtävlingar i en anda av brödraskap.

Bendidea

Bendidea hölls i Pireus, Athens hamnstad, med storskaliga djuroffer och processioner, hästkapplöpning och en hela-natten-fest. Bendida var en trakisk gudinna som representerade Månen, men i den grekiska gudavärlden skulle hon närmast ha identifierats med gudinnan Artemis. Det var egentligen bara i Athen som Bendida över huvud taget hade någon framgång.

Kallynteria

I allmänhet anses Kallynteria ha varit en fest till Athenas ära, kanske för att rena det gamla templet där Athena Polias funnits. Tidpunkten för festen är okänd, men man antar att den ägde rum i Thargelion för att förbereda Plynteria. Om det här stämmer, fokuserade Plynteria antagligen på att rengöra gudinnans bild, medan Kallynterias uppgift skulle ha varit att rengöra templet i förberedelse för Plynteria.

Plynteria

Plynteria var den fest som följde Kallynteria i vilken Praxiergidai-klanen avlägsnade Athena Polias bild i det gamla templet på Akropolen för att kunna göra hemliga riter. En procession ingick med stor säkerhet och kan ha involverat gudabildens och skrudens tvätt i havsvatten av jungfrur i en rit.

12. Skirophorion

Huvudsaklig festival: Skirophoria

Mindre festivaler: Arrephoria, Dipolieia, Kalamaia

Arrephoria

Arrephoria, ibland kallad Arretophoria, var en obskyr ritual för att ära Athena och Pandrosus. Man antar att Arrephoria var huvudsakligen och enbart sammanlänkad med Athens Akropol. Detaljerna har förblivit oklara, men den kan ha firats i Skirophorion på den 3:e dagen. En teori hävdar att Arrephoria var motsvarigheten för ogifta unga kvinnor, alltså samma sak som Thesmophoria betydde för vuxna, gifta kvinnor. Pausanias har väl beskrivit de aristokratiska flickornas bakgrund, klädsel och ritualernas gång, men det är mycket som ändå blir oklart. Men det som är klart är att också det här var en kvinnofest.

Skira

Skira eller Skirophoria tros ha varit en kvinnlig festival som avslutade året inom vilken man dyrkade Demeter och Kore på olika grekiska orter. Senare verkar det som om en dyrkan av Athena och Poseidon också ingått i bilden. Händelserna var förlagda till Athen och Akropolis, medan det är endast tidpunkten som förblir en aning oklar.

Till riterna hörde att man lade ut bakade offer i form av könsorgan, ormar och slaktade grisar och en procession från Athens centrum till förorterna samt en kapplöpning av unga män som bar vinrankor. Festen har associerats med Thesmophoria eller förklarats ha varit en del av denna helhet.

Dipolieia /Bouphonia

Dipolieia hölls på Athens Akropol till Zeus Polieus ära. Dess andra namn var Bouphonia, vilket hänvisar till "dödandet av oxar", de djur man offrade till Zeus Polieus ära på Zeusaltaret på Akropolis, om vi anlitar Pausanias. Det verkar som om festen hade långa anor redan under antikens tid och kan ha omfattat en ideologi om rengöring och försoning efter mord på grund av det mystiska sättet man dödade offerdjuren med.

Kalamaia

Kalamaiafestivalen till Demeters ära firades vid Eleusis och i hamnstaden Pireus, medan tidpunkten kan ha varierat. Kan också ha något att göra med månaden Kalamaion i Miletos' kalender. Festen kan ha varit associerad med skördetiden.

Fester, festivaler, riter eller ritualer som är dåligt kända och oftast svåra att placera

Vid sidan av det som redan sagts ovan i den huvudsakliga athenska kalendern, kan man kanske ännu räkna med dessa över 60 fester, festivaler, riter eller ritualer, vilka är dåligt kända och oftast svåra att placera exakt i en kalender. Att de ändå har en trovärdig historisk grund är helt säker eftersom existensen av dem oftast bekräfts genom upptäckten av primärt material som inskriptioner eller citat hos antika författare i tillförlitliga andra hands källor. Men det går inte utan tvivel att bevisa att var och en av dem skulle ha varit en egen självständig fest eller festival, då uppgifterna är så pass knapphändiga. I stället är det helt möjligt att en del kan ha utgjort delar av större, bättre kända fester, som oftast pågick i ett antal dagar och inkludera delar eller ritualer vi inte av olika anledningar är informerade om. Dessa är i ungefärlig alfabetisk ordning:

Adonia

Festen Adonia firades i privata hem och kanske på hustaken om sommaren som en tragisk fest för Adonis. I motsats till flertalet andra fester var denna inte arrangerad av staten och ingick därför inte i den religiösa kalendern och den officiella kulturen. Festen firades enbart av kvinnor och i dess feminina drag handlade det om sexuella och reproduktiva teman. Sålunda vi vet bestod deltagarna av såväl medborgare som icke-

medborgare, respektabla kvinnor men också prostituerade, det vill säga kvinnor från livets alla delområden. Offret kan ha bestått av vegetariska produkter i form av grönsaker.

Agathe Tyche

Agathe Tyche ("det Goda Ödet") dyrkades som en skyddsgud med offer för att bringa god lycka på många orter i Grekland. Eftersom gudomligheten Tyche inneslöt både lycka och olycka, behövdes en variant som garanterade välgång och då föddes antagligen tanken om en Agathe som var "god".

Aianteia

Aianteia var en festival som upprättats för att ära Ajax vid Salamis, kanske till minnet av det stora sjöslaget vid Salamis. Till festivalen hörde bland annat en tävlan mellan athenska och salamiska efeber, en skeppkapplöpning, procession och offer till Ajax. Tidpunkten är okänd.

Aiora

Aiora eller Aeora var en svängig festival eller rit med banketter som hörde samman med Erigone, Ikaros' dotters, död. Om det här var en oberoende festival eller hörde ihop med Anthysteria är inte helt klart. Man gjorde fruktoffer och hängde bilder från träd (*oscilla* på latin). Tidpunkten är okänd.

Amarysia

Amarysia/Amarynthia/Artemis Amarynthia berättas ha firats i olika delar av Grekland som i Athen eller Euboia med stor pompa. Man antar att det var en och samma gudinna som ärades på de olika lokaliteterna, oavsett att festens namn varierar. På vissa orter ingick i festen bland annat en massiv och strålande parad med 3 000 tungt beväpnade soldater, 600 kavallerister och 60 stridsvagnar.

Ammon

Ammon (i hellenistisk form Amun) var en av de huvudsakliga gudomligheterna från Egypten och Theba, men fann en viss association hos grekerna via Zeus. Ammon är känd från inskriptioner där det berättas om försäljningen av hudar från offerdjuren, troligtvis i månaden Hecatombaion. Kulten fanns i Athen kanske under det 4:e århundradet f.Kr. Populariteten av festen blev dock aldrig stor, men Ammon hittade ändå sin funktion som ett orakel.

Amphiaraiia

Amphiaraiia-spelen firades för att ära hjälten Amphiaras i trakten av Oropus där det fanns ett tempel. Riterna är nämnda av författaren Pausanias. Man gav offer till guden, men också till dem vars namn var inskrivna på altaret. Till offerdjuren hörde åtminstone en vädur, vars fölg användes som sovunderlag för att få uppenbarelser.

Medelhavsmuseets samlingar, MM 1990:039. Miniaturaltare (*arula*) i silver, i form av ett skrin. Dekorerat med girlander och oxskallar. Senromersk tid, Italien. Storlek: ca 10 x 9 x 7 cm. Ett högklassiskt och sällsynt objekt som antagligen varit i privat bruk.

Anakeia

Anakeia eller Anakeion var en atletisk festival som anordnades till ära för Anakes (Dioscuri) med offer, en procession, tävlingar och kanske en hästkapplöpning. Festivalen hölls i centrala Athen vid Anakion med bland annat banketter. Datumet är okänt, men kan ha ägt rum i Skirophorion.

Antheia

Antheia, en festival kanske i form av ett offer till Demeter, var eventuellt en jordbruksfest. I Thorikos hölls festen i Munychion.

Apatouria

Apatouria eller apatourierna var fratriernas huvudsakliga fest som varade i 3 eller 4 dagar. Det var en slags släktskapsorganisation vars uppgift var att införliva nyfödda pojkar, men också flickor på festens 3:e dag i sina folkbokföringsdistrikt, de så kallade *demerna*. Antagligen firades festen i Pyanepsion, under den senare halvan med offer som utgjutelse av vin och kanske hårklippning och processioner.

Aphrodisia

Aphrodisia bestod av festivaler firade till Afrodites ära uti otaliga grekiska städer, men särskilt på Cypern. Offren var oblodiga och bestod enligt antika författare av ren eld, blommor och rökelse. På ett sätt var det här också en mysteriefest med initiationsriter.

Aphrodite Pandemos

Aphrodite Pandemos betydde fritt översatt "Afrodite för alla", och grekiska filosofer förklarade denne som gudinnan för sensuella njutningar. En annan syn var att gudinnan knöt ihop alla invånare i landet till en enda social och politisk kropp. Aphrodite Pandemos är känd från inskriptioner från det 3:e århundradet f.Kr. och dyrkades kanske i sin helgedom söder om Akropolen med offer bestående av vita getter. Festens och processionens datum är okänt.

Apollonia

Med Apollonia menas här den festival som firades enbart inom *demen* Epakria på Attika. Bara namnet är känt, men inte festens innehåll, bakgrund eller ritualer.

Areia

Areia eller Athena Areia som hon hette i Athen i svallvågorna av de Persiska krigen, den krigiska gudinnan. Hennes staty fanns i Arestemplet i Athen, omtalat i inskriptioner från det 4:e århundradet f.Kr.

Asklepieia i Piraeus

Asklepieia i Piraeus var forumet för en fest ca 370–350 f.Kr. där oxkött delades ut och där arkonter och andra högt uppsatta ämbetsmän deltog. Annars vet inget om tillfället. Kanske man kan anta att offer till Asklepius, helandets gud, skulle ha ingått i riterna.

Athenaea

Pausanias antog att en evolution av Athenaea till Panathenaea ägde rum, det vill säga att festen först hette Athenaea och förvandlades sedan till Panathenaea, en teori som delat åsikter. En annan tanke är att festen egentligen var samma sak som Chalkeia. Festen är bekant från ca 150 f.Kr. och inskriptioner av prisvinnare och den var antagligen en särskild högtid med okända föregångare.

Athena Pallenis

Athena Pallenis var en regional festival firad i Attikas centrala delar på en okänd tidpunkt, Pallene som en av Athens gamla *demer*, nära förorten Gerakas. Arestemplet på Athens Agora kallas också för Athena Pallenis' tempel.

Attideia

Attideia var en festival för att ära Attis' död. Man dyrkade Meter, moderguden, och Attis, barnens beskyddare, vilket vi vet från inskriptioner från Piraeus. Kulten stöddes av ämbetsmän och präster med sina egna medel.

Balletys

Balletys var en fest med riter som man firade i Eleusis till Demophons ära. Ursprunget kan ha varit självständigt eller så kan den ha hört samman med en annan festival som en del. En teori är en slags kastritual ("att kasta") som hölls till Demophons ära. Sannolikheten är trots allt stor att det ändå skulle ha handlat om fruktbarhet både med tanke på jordbruk men också människor, jordbrukarens kalender och livets sociopolitiska svängar, vilka man vanligtvis ärade i en form eller annan som markörer av en början eller ett slut på en säsong.

Chloia

Chloia, Chloe eller Chloeia-festivalen till att ära Demeter har dokumenterats åtminstone i Athen och Eleusis. Ursprunget kan ha varit att fira årets första gröna groddar efter vintern. Tidpunkten kan ha varit Elaphebolion månad och platsen nära Akropolen med offer av getter, munterhet och stor glädje.

Delia

Delia var ursprungligen en festival från Delos som athenarna återupplivade. Varken innehållet eller meningen med delegationen som sändes till Delos är kända. Vi vet bara att det var en festival och att det fanns tävlingar i samband med det stora mötet som ägde rum i den gemensamma helgedomen på ön Delos, ön som delade det religiösa kooperativet som formades mellan Kykladerna och Jonien. Festivalen kan ha ärat Apollos.

Diisoteria

Diisoteria var en udda festival som hölls i Athen och Piraeus till Zeus Soter, "Zeus räddarens" ära och kanske Athena Soteria. Festen bestod av en procession och slakt av oxar till många gudomligheter. Man har tänkt sig festen som en tacksägelsefest vid årets slut (juni-juli), den sista månaden och de sista dagarna på året (Skirophorion 30). Med tanke på det nya året var det också tidpunkten då de nya ämbetsmännen skulle träda i tjänst. Festen var i bruk åtminstone från det 4:e århundradet f.Kr.

Elaphebolia

Elaphebolia finns omtalat i en anekdot som en kult av Artemis. Kan förankras till Hyampolis i Phocis och den var en minnesfest av mindre betydelse. Festen bestod av ett anspråkslöst offentligt offer, kanske i form av rådjur som man gjorde "kakor" av. Festen firades troligtvis i andra delar av Grekland också. Namnet tyder på att festen skulle ha firats i månaden Elaphebolion, det vill säga på våren i mars-april.

Eleutheria

Eleutheria, frihetens fest, till minne av slaget vid Plataeae eller Plataiai, som det också heter, 479 f.Kr. och Zeus Eleutherios' ära. Festen anses ha haft en dubbelmening: det var en minnesstund för det berömda slaget som hjälpte bevara Greklands frihet. Men samtidigt var det också frågan om ett brödraskapsförbund. Det fanns nämligen en allmän uppmaning om att man årligen skulle återkomma till Plataeae för att fira Eleutheria. Festen ägde rum i Maimakterion på den 16:e dagen, men ett annat förslag är att tillfället skulle ha varit en panhellenisk fest i Boedromion på den 4:e dagen. Festen bestod av en procession där en svart ox, vagnar med offergåvor och ynglingar med offerkärl, följt av en arkont, paraderades. Själva ceremonin och offren utfördes på

slagfältet där oxen slaktades och brändes. På Samos fanns det också en fest med samma namn till Eros' ära.

Enyalios

Enyalios tros ha varit ett självständigt offer eller en del av ett offer till Artemis Agrotera i Boedromion på den 6:e dagen. Offret fördes fram av en *polemark* ("krigshövding" eller "general") enligt Aristoteles.

Epikleidia

Epikleidia är känt från ett citat, men förblir annars okänt. Den torde ha varit en fest till Demeters ära som firades ute på Attika. Om det var så, är det redan möjligt att gissa sig till en hel del.

Epitaphia

Epitaphia var en särskild militär utmärkelse till alla de som stupat i krig. Möjligtvis skulle festen i början ha fokuserat på de offentliga gravarna i Keramikus i Athen. Det är också tänkbart att karaktären ändrades under hellenistisk tid för då fanns det tävlingar, fackeltåg och parader vilka handhades av efeberna. På den tiden var det redan en ren minnesfest till Perserkrigens ära och särskilt slaget vid Marathon.

Epizephyra

Epizephyra är en annan väldigt dåligt känd festival från ett inslag i *demen* Skambonidai och en inskription. Festivalen kan ha inkluderat ett offer i Apollo Pythios tempel.

Eros

Erosfestivalen omtalas i en inskription som upptäcktes på den norra sluttningen av Akropolen i Athen, i närheten av Afrodites helgedom. Festen är annars okänd, men torde ha något med heterosexuell fruktbarhet att göra, i nära anslutning till Afrodite. Hölls i Munychion månad.

Erosouria

Erosouria eller Herosouria är bekant bara från ett offerkalenderinslag i *demen* Erchia i månaden Gamelion på den 9:e dagen. Antagandet är att det skulle ha varit frågan om en lokal fest med offer till Athena på akropolen i Erchia under det 4:e århundradet f.Kr. Inget annat är känt.

Galaxia

Galaxia-festens öde vilar på några hänvisningar, inkluderande inskriptioner. En del antar att festen skulle ha firats enligt attisk kalender i månaden Elaphebolion, men säkra belägg saknas. Om den firades i Elaphebolion, skulle det ha varit en vårfest (april-maj), i så fall kanske en fest som ärade modern av alla gudar, Cybele. Termen "Galaxia" kan höra samman med drycken som tillverkades av kornmjöl kokt i mjölk.

De "stora gudarnas procession"

De "stora gudarnas procession" är bara känd från senhellenistiska inskriptioner där efeber uppträder. Därför kan det vara en hellenistisk nyhet, även om vissa skulle se festen i samband med Anakeia ovan. I Piraeus hängde det ihop med en skeppkapplöpning.

Hekaleia

Hekaleia bestod av ett offer till Zeus Hekalos eller Hekaleios och *demen* Hekale. Hekaleia kan höra ihop med Hekale, en kvinna som visade Theseus gästvänlighet. I gengäld fick hon efter sin död en heroisk kult instiftad till sin ära, en *deme* i Athen bärande sitt namn och en kultvariant av Zeus med namnet Hekaleia. Hon blev en slags prototyp för en "gästvänlig fru" som dyrkades.

Hecatombaia

Existensen av en fest med namnet Hecatombaia är underförstått från månaden Hecatombaion, då det vanliga var att månadens mest betydande fest namngav hela månaden. Men inga klara och entydiga hänvisningar till en sådan fest har bevarats i någon form, intressant nog. En del spekulationer om en fest till Apollos ära på Attika finns, men bevisen är magra. I spekulationen ingår också att då skulle det ha varit Apollos födelsedag den 7:e som firades.

Hephaisteia

Hephaisteia är en festival med okänt datum där Hefaistos och Athena dyrkades, en sak som omtalas i fragmentariska inskriptioner. Bland annat omtalas "statyer till Hephaesteum". Ett fackeltåg eller en språngmarsch av efeber är nämnt, förståeligt med tanke på att Hefaistos var eldens gud samt en pompa, och kött som offer och oxlyftning av 200 athenare. Utnämningen av *hieropoioi*, det vill säga de athenska tjänstemän till vilkas uppgift hörde att övervaka religiösa ceremonier och offer, är också utpekade.

Herakleia vid Diomeia

Herakleia är en dåligt känd festival, men det fanns ett flertal festivaler redan i Attika med samma namn. I det här fallet saknar också *demen* Diomeia en lokalisering. Skriftliga referenser har bevarats om hur "*kvinnor och barn fördes in från ängarna för att fira Herakleia innanför murarna*". Eftersom beslutet togs i den sista månaden Skirophon på den 27:e dagen, antar man att festen skulle ha varit påföljande månad, alltså i början av året under Hecatombaion. Det är osäkert om det här betydde att deltagarna kom från fjärran eller var det nödvändigt att komma i trygghet innanför murarna av andra orsaker för att festa. Herakleia förekom även på andra orter. Herakleia-festen vid Marathon var en atletisk festival, och Herakleia vid Porthos en slags klanfest.

Hermaia

Hermaia eller Hermaea med anslutning till Hermes antagligen ganska atletiska festivaler, firades på olika orter i Grekland och arkipelagen. Detta gjordes i bemärkelsen att Hermes var gymnastikens och *palaestrans* (platsen där man tränade brottning och boxning) skyddsgud och firades därför också i *gymnasierna* (institutionen för kroppslig träning). Gossarna var vid tillfället klädda i sin bästa kläder, offrade åt guden och roade sig med olika lekar och sporter, vilka var kanske frimodigare än i normala fall. Enligt inskriptioner fanns det även en annan variant av festen i Grekland som riktade sig in på vuxenbefolkningen, enligt källor kavallerister. Den festivalvariant som firades på Kreta påminde om romarnas Saturnalia med sin frihet och förströelse ämnad för slavar. Vissa grekiska varianter placerade festen i årsskiftet.

Hermes Hegemonios

Hermes Hegemonios bestod av ett offer man gav i månadsskiftet av Munychion – Thargelion, det vill säga slutet av våren. Uppgifterna om festen kommer från försäljningen av offerhudar efter festivalen och förrättade offer, men annars är informationen knapphändig.

Heroa

Heroa som fest omtalas i en grekisk inskription där tävlingar ingick, kanske fackellöpning. Hur som helst, som namnet säger, handlade det om en kult av hjältar. Även Asklepios ansågs vara en hjälte i Asklepieion.

Hydrophoria

Hydrophoria har förklarats som en liten, okänd festival eller en rit innanför en större och bättre känd festival, eventuellt på den tredje dagen av Anthesteria. Olika förklaringar förekommer ändå, till exempel, att Hydrophoria hade varit en sorgfestival i Athen till minne av de som dött i den stora, mytiska floden under Deucalions tid i forntiden. Om detta var fallet, kan det ses som en del av döds-kulten. Men vad som än hände, var vatten en viktig del av ceremonierna, enligt festens namn.

Iobaccheia

Iobaccheia var en liten kvinnofestival där Dionysos i Athen dyrkades (?). Nästan inget om festens detaljer är kända trots att några hänvisningar existerar.

Kalamaion

Kalamaion eller Kalamaia var känd som en Demeterfest som firades vid Eleusis och i Piraeus, kanske i Hecatombaion månaden. I Eleusis inkluderade festivalen en procession och ett offer.

Klematis

Klematis menas vara kopplad med en mindre Dionysosfestival där *efeber* och deras övervakare *kosmetes* deltog.

Kybernesia

Kybernesia var en "styrningsfestival" för att ära Theseus' rorsmän i Athen i Boedromia månad, på den 8:e dagen. En annan teori är att också Poseidon Hippiodromios skulle ha dyrkats samtidigt eller till och med ha varit det centrala elementet.

Lenaia

Lenaia eller Lenaia firades över flera dagar vid Lenaion för att ära Dionysos i Gamelion månad, kanske på den 12:e dagen. Det som med säkerhet ingick var en procession, massoffer och tävlingar i tragedi och komedi.

Nemesia

Nemesia eller Nemeseia var en festival eller serie av festivaler som ägde rum i kuststaden Rhamnus på Hecatombaion 19 (juli) där gudinnan Nemesis dyrkades i en festival som hade karaktären av en atletisk tävling. Festivalen fanns redan under Lycurgus' tid. Hellenistiska inskriptioner pratar om en "Större Nemesia" och ger ovan datum. Vidare finns det teorier om att Nemesia var en festival åt Nemesis, under vilken

man dyrkade de döda och utförde ritualer åt dem. Detaljerna av festivalen och ceremonierna är dock okända.

Niketeria

Som namnet anger firades Niketeria till gudinnan Nikes ära. Man anser det möjligt att Niketeria skulle referera till Athenas seger över Poseidon i att bli stadens skyddsgudinna. Uppgifterna om festen är otillräckliga, på samma sätt som tidpunkten.

Olympeia

Olympeia var en stödfestival för Zeus Olympios, som hade sitt tempel på Akropolens sydöstra sida. Som så många gånger innan, har festivalens existens dokumenterats genom en inskription som berättar om försäljningen av hudar från offerdjuren. Trots sitt namn var festivalen inte sammankopplad med de Olympiska spelen. Den kavalleriprocession som nämns till Zeus' ära på den 19:e dagen av Munychion månad antas höra samman med festivalen.

Pan

Pan, fackelloppet, ser ut att ha kommit med i bilden 490 f.Kr. i Athen, då de årliga offren infördes. Historikern Herodotos berättar inte varför det blev ett fackellopp. En idé är att skogsguden Pan skulle haft ett särskilt meddelande till Athen.

Pandia

Pandia är en dåligt känd festival som förmodligen hölls till Zeus ära, genast efter Stads-Dionysian eller vid slutet av den i Elaphebolion månad. En annan teori är en koppling till att Pandeia kan ha varit fullmånen's gudinna (*pansele* på grekiska) eller en tredje med Pandion som representant för *demen* Pandionis.

Fredsoffer (Peace Offering)

Fredsoffret etablerades 375 f.Kr. efter Timotheus' seger över spartanerna nära Korkyra. Som i många andra fall, kan utvecklingen följas genom försäljningen av hudar efter offerdjuren under det 4:e århundradet f.Kr. En aning senare finns det tecken på att festen skulle ha inkluderat atletiska spel, ryttarföreställningar och musik.

Pompaia

Pompaia förstås ha varit en procession med ganska stor ståt, en slags pompa som ordet antyder. Den mindre festivalen anses höra ihop med Zeus och involverade rengöringsriter som använde ett föremål med namnet *Dion Koidion*, "Zeus' fårfäljar". Till skillnad från andra festivalers processioner, utfördes den här enbart av officiella präster.

Poseidia

Poseidia eller Posidea är ett unikt namn som tas upp i en kalender från Marathonområdet. Därför är det möjligt att den här Posidean var en lokal tradition. Man vet inget annat om den.

Prometheia

Prometheia eller Promethia var en festival som firades i Athen för att hylla Prometheus tillsammans med Athena och Hefaistos. Prometheus troddes själv ha instiftat detta fackellopp och därför bar han namnet fackelbärare. Fackelloppet, Prometheian, började antingen vid Akademin eller i Keramikus. Därifrån sprang ungdomarna med sina facklor genom staden. I festivalen ingick kanske även tävlingar i körsång, men inget datum är känt.

Procharisteria

Procharisteria eller Proschaireteria var ett offer som ämbetsmännen utgöt på Akropolen till Persephones ära och för att våren hade anlänt. Mottagaren var troligen Demeter, men det kan också ha funnits en koppling till Athena. Enligt inskriptionen skulle ritualen ha utförts vid slutet av vintern, då grödorna började synas medan offer i allmänhet gavs åt Athena och Kore. I det här fallet verkar festen ha varit något som ägde rum bara i Athen. Det har också förklarats att termen hörde kanske mer ihop med ett altare än en självständig festival.

Protrygaia

Protrygaia eller Protrygaea var en festival som hyllade Dionysos med tilläggsnamnet Protryges ("Skördaren") och Poseidon. Kopplingen till Dionysos och Poseidon påminner om Haloa, men inget mera är känt. I en festivalkalender från Arkadia omtalas Protrygaia som en festival som tillägnats Dionysos och den tidiga druvskörden, kanske med ett datum i slutet av augusti eller början av september.

Pyanepsia

Pyanepsia var en Apollofestival och kanske då den fest som gav månaden sitt namn. Den dokumenterade, officiella riten bestod av att en pojke vars båda föräldrar levde deponerade en olivkvist med frukter i Apollotemplet, eventuellt Apollo Delphinios tempel i Athen. Förutom olivkvistarna med oliver bestod gåvan av bönstuvning. Riten anses vara oklar och diffus, trots att den omtalas av antika författare.

Salamis

Salamis, okänd gud omtalad av Plutarkos i samband med Solons liv. Det berättas om riter som utfördes i anslutning till att ett attiskt skepp där soldaterna först seglade upp i stillhet och gav sedan ett högt stridsrop. En man i full stridsutrustning skulle hoppa ut med ett triumfrop och springa till Sciradiums udde för att informera dem som anföll landvägen. I närheten av Sciradium låg Enyalios helgedom som Solon grundade, vilket antas ha något med saken att göra.

Semnai

Semnai eller de ärevördiga gudinnorna i Athen dyrkades i en helgedom på Aeropagen och på kullen Kolonus. Till dem offrades ett svart får och färskt vatten. Den antika författaren Aischylos målar en fruktansvärd bild av dessa kvinnliga figurer i sitt verk *Eumeniderna*, kvinnor som också går under benämningen *erinyer*. Enligt antika myter var *erinyerna* samtidigt hämndgudinnor, vilkas särskilda uppdrag var att straffa brott mot släktingar och tortera dem i underjorden. Man vet om en procession som gjordes till en grotta, men datumet förblir okänt.

Sphragidion

Det fanns en orakelgrotta på den högsta toppen av Kithairon på Attika där de profetiska nymferna tillbads. Det berättas att grottan Sphragidion öppnade mot sommarens soluppgångar. Namnet Sphragidion rotar i ordet *sphragis*, som betyder sigill eller sigillring, vilket i sin tur antyder att man garanterade någon slags äkthet med sigillen. Plutarkos menar att man offrade och tillbad där till minnet av de stora förlusterna vid Plataia under Perserkrigen. Inget annat är känt.

Tauropolia

Attiska Tauropolia var en festival där man dyrkade Artemis Tauropolos, det vill säga Artemis i sin kapacitet av Tauri, i hennes tempel vid Halai Araphenides, en *deme* som identifierats i närheten av Brauron på Attika. Tecken på en kult av Dionysos finns också på platsen. Man antar att gudabilden importerad från Tauri (Krim) skulle ha varit utställd i templet.

Det man vet om festivalen begränsar sig till skenoffer av en ung man, en *pannychis* (natten-lång-fest) och en tävling i en så kallad pyrrhisk dans. Detta var en dans med beväpnade personer, alltså en slags "krigsdans" eller "vapendans", möjligtvis imiterande krig och kamp, kanske härstammande från den minoiska tiden. Inskriptioner berättar också om tävlingar, utan preciseringar. Funktioner som har att göra med mognadsriter för unga flickor och män antas också höra samman med Artemistemplet. Även om uppgifterna är knapphändiga, finns indikationer om att kvinnor, män och unga flickor var involverade i festivalen, men också unga män i form av skenoffret. Alltså, att festen skulle ha involverat alla och i alla åldrar.

Zosteria

Zosteria var en *deme*-festival i Halai Aixonides. Enligt inskriptioner fanns där åtminstone ett tempel helgat åt Apollo Zoster, vilket upptäckts ute vid Vouliagmeni på Attika. En av gudinnan Athenas titlar var Zosteria, "den som omgjordar med vapen", det vill säga den som klär eller förser med en vapenutrustning.

Rom

Tideräkning och kalendrar

Mycket av det som sades ovan gällande tidsbestämningen och kalendersystemen under den grekiska tiden, skulle ävenledes ha reglerat förekomsten av fester och högtider under romartiden. Av den här anledningen bör en diskussion om fester och högtider föregås av en kortare presentation om hur tideräkningen i romarriket egentligen var upplagd med tanke på kalenderåret. I diskussionen om hur kalenderåret var strukturerat i månader, säsonger och årstider, ingår även en grundförståelse i hur indelningen ägde rum i praktiken och hur den såg ut i vardagen.

Grundprincipen var att längden på veckan, månaden och året samt dess enskilda dagar avgjordes utgående från det kalendersystem man använde. Om det var ett system baserat på himlakropparnas rörelser och verkliga astronomiska observationer, varierade längden på året enligt månens bana eller solens tropiska omlopp eller formade en hybrid av dem. Cyklerna i en kalender som avgjorde årets längd kunde också ibland vara konstgjorda. Hur som helst, att hålla koll på tider, dagar, fester och högtider var verkligen ingen enkel uppgift under antikens tid. En orsak till de praktiska problemen var att det inte bara fanns en enda kalender, utan faktiskt ett större antal av dem, vilka, till råga på allt elände, ofta till och med användes parallellt. Det oaktat förblir kalendrarna ett av de viktigaste verktygen att fastställa de historiska periodernas kronologi och inbördes förhållande.

Det går inte att förneka att de utmärkta kalenderdagarna som är välkända måste ha varit mycket viktiga både för greker och romare. Men översättningen av de olika kalendrarna som var i bruk samtidigt eller under olika tider var en överväldigande svår uppgift redan för antikens människor, för att inte tala om hur invecklat det har varit för historiker och forskare att efteråt försöka förstå dem. Det här förklarar ganska långt varför många uppslagsverk inte tar upp fester och högtider skilt, utan de har ofta placerats under tideräkningssystemen och kalendrarna. Av dessa enkla orsaker är det också vanligt att placeringen av vissa kalenderdagar kan variera i olika publikationer och uppslagsverk. Som regel kan man ändå säga att uppläggen är kanske som bäst ändå riktgivande. Tanken är oftast att ge ett förslag till hur det kan ha sett ut med hänvisning till kvaliteten och kvantiteten av fester och högtider i antiken.

Tidsbestämningen i Rom under republikansk och kejsartiden

En sak som inte avgörs i det här sammanhanget är hur man definierar en astronomisk "kalender" ur ett modernt perspektiv eller hur de romerska versionerna antingen uppfyllde eller inte uppfyllde det moderna begreppet. Saken är ju ändå sist och slutligen så, att en kalender kan i princip se ut nästan hur som helst, så länge som den baserar sig på en överenskommelse eller är en så kallad *konvention*. En kalenders

uppgift skulle alltid ha varit att dela upp längre tider som dagar, månader eller år och arrangera dem enligt ett visst mönster som gick att följa och som hjälpte samhället att planera sina aktiviteter. Därför är det att vänta sig att också i Rom behövdes en kalender för att reglera det civila livet, jordbruket, men också för att strukturera det religiösa livet på ett vettigt sätt.

När den grekisk-romerska eliten hade upptäckt ett sätt att räkna, dokumentera och "kontrollera" tiden via kalendersystem som producerade århundraden, år, månader och dagar, uppstod också ett behov att utveckla praktiska instrument som kunde följa dygnets gång i form av nattens och dagens timmar. De mest typiska instrumenten var solur eller vattenur (*klepsydra*), vilka varierade i storlek och form och kunde antingen vara flyttbara eller fasta installationer. De tillverkades i en mängd olika storlekar, men oftast i sten: sfäriska ("klotformad" eller "rund"), koniska ("kägelformad" eller "toppig") och plana som är den vanligaste formen. Vanligtvis skulle soluren ha placerats ut i närheten av offentliga byggnader eller utrymmen som torg, forum, bad, teatrar, tempel eller skolor. Av praktiska orsaker kan vi tyvärr inte i detta inlägg följa utvecklingen av dygnets kortfristiga tidsindelning i form av solur eftersom det är ett tema för sig själv och det inverkar inte direkt på hur fester och högtider firades. Men ifall det finns ett allmänt intresse, kan vi eventuellt återvända till ämnet vid ett annat tillfälle.

Vad romartiden gäller kommer uppgifterna om festerna från tre olika källgrupper: de romerska så kallade *fasti*-kalendrarna som först ställdes ut på Forum Romanum år 304 f.Kr. av Gnaeus Flavius i form av inskriptioner på sten (marmor). För det andra och tredje har *fasti* också överlevt i skriftlig form och i tillägg, men även i andra hands litterära hänvisningar. Man antar därför att romarna hade en kalender redan från republikens tidiga år, den så kallade *förjulianska kalendern*, kanske till och med från det 4:e århundradet f.Kr. Till den här problematiken hör också faktumet att kalendern såg annorlunda ut under den republikanska tiden än den gjorde under kejsartiden efter införandet av den *Julianska kalendern* som vi ska diskutera till följande.

Den äldre tidens kalender var en *månkalender* på 354 eller 355 dagar, vilket betydde att den var 11 dagar kortare än det tropiska året på ca 365 dagar, det år vi kallar för "solåret". Eftersom månåret var betydligt kortare än solåret kom den regelbundet i otakt med solåret, vilket ledde till att man var tvungen att skjuta in extra månader för att synkronisera loppet. Många äldre publikationer poängterar också att det romerska kalenderåret ursprungligen började i mars. Det verkar som om året ännu i det här skedet bara hade 10 månader, det vill säga från mars till december. Det är först senare som januari och februari månad dök upp och då fick man ihop ett kalenderår bestående av 12 varierande långa månader som nu. Romarna flyttade årsskiftet eller nyåret till januari månad först 153 f.Kr., vilket bättre resonerade med ämbetsmannarotationen som då ägde rum.

Månkalendern avskaffades slutligen under Julius Caesars tid (ca 100–44 f.Kr.), då den så kallade *Julianska kalendern* togs i bruk 45 f.Kr. Julius Caesars nya kalender var en gemensam konvention att standardisera tideräkningen, även om denna

standardisering inte ledde till att man övergav alla alternativa eller regionala sedvänjor till exempel inom andra, icke-romerska kulturer som i Egypten. Man kunde, till exempel, räkna år efter en regents eller ämbetsmans tillträde eller börjande från ett visst år, vilket ofta sammanföll med en viktig historisk händelse. I motsats till den äldre versionen var den Julianska kalendern en "ren" *solkalender* på 365 dagar, som man åstadkom genom att skjuta in 10 eller 11 extra dagar till slutet av respektive månader av det gamla månåret på 354 eller 355 dagar. Solkalendern var visserligen ingen grekisk eller ens en romersk uppfinning, utan den var känd och använd inom de stora civilisationerna redan långt innan den klassiska antiken.

Den Julianska solkalenderns stora fördel var att den gjorde på en gång slut på plågan att månkalendern regelbundet kom i otakt med solåret och att man var hela tiden tvungen att skjuta in extra månader när Månens omlopp var kortare än Solens. I fortsättningen räckte det bara med att lägga till en extra dag (*interkalation*) i form av en *skottdag* vart fjärde år för att kompensera för det faktum att det tropiska året överskrider varje år på 365 dagar med ca $\frac{1}{4}$ dag.

Den Julianska kalendern i sin tur användes fram till nya tidens början. År 1582 lanserade man den så kallade *Gregorianska kalendern*, uppkallad efter påven Gregorius XIII (1502–1585). Den Gregorianska kalendern är en ytterst liten justering till den Julianska kalendern, närmast i det hur man definierar skottdagar och skottår. Den Julianska kalenderns solår bestod av 365,25 dygn, medan det Gregorianska solårets längd förkortades till 365,2425 dygn. I praktiken betydde detta att den Julianska kalendern hade producerat en extra dag vart 128:e år, men redan på 1 000 år uppstod ju en förskjutning på hela 8 dygn i tideräkningen. Därför befann sig till exempel Sverige i början av 1700-talet i den bekymmersamma och ohållbara situationen, att den svenska kalendern låg hela 10 dygn efter den Gregorianska kalendern, och en dag före den julianska kalendern. År 1753 tog man helt enkelt det djärva beslutet att slopa ett antal dagar för att kunna övergå till den gregorianska tideräkning som ännu gäller.

En avgörande skillnad mellan den romerska och en modern kalender var att den först nämnda inte var en fristående "almanacka", utan den kontrollerades av prästerna (*pontifices*). I och med att prästerna som stadsanställda gjorde och övervakade den romerska kalendern, blev systemet direkt statsstyrt.

Slutligen, själva termen "kalender" kommer från latinets *calendarium*, vilket bokstavligen kan översättas till "intresseregister" eller "kontobok". I sig själv är det här en härledning av *calendae*, som varje månad stod för den första dagen i kalendern. *Calendae* var också den dagen man utlyste marknadsdagar, fester eller andra viktiga tillfällen varje månad.

Fester och högtider

Inom temat fester och högtider samt deras betydelse fanns det under romartiden ett oändligt stort antal "heliga dagar", vilket vi kan konstatera från kalenderförslaget vi till sist sammanställt under. Festerna kallade *feriae* eller *dies ferialis*, "heliga dagar", var

till sin egenskap antingen offentliga (*publicae*) eller privata (*privatae*). Som kalenderexemplet nedan visar, kommer man snabbt upp till över 150 årliga evenemang under romartiden, vilka täckte kanske närmare 200 av årets 365 dagar! Alltså, ett massivt antal! I själva verket är det här ett obegripligt stort antal fester och högtider att hålla reda på. Inte att undra på därför att saken blev rent av akut under kejsare Marcus Aurelius (161–180 e.Kr.) tid, då denne gjorde ett desperat försök omkring 165 e.Kr. att begränsa antalet dagar reserverade för fester och högtider till 135 dagar, men antagligen med dåligt resultat.

Trots att det fanns ett väldigt stort antal fester och högtider, vet vi emellertid många gånger lite om dessa dagar. Många festers ursprung är fortfarande höljt i ett dunkel och begränsar sig allt som oftast till enstaka skriftliga referenser inom den antika litteraturen eller ett par rader i en inskription. I vissa fall gör det osäkra ursprunget det samtidigt besvärligt att fastställa en sammanhängande "kalender" med fasta datum, som skulle jämföras med vår tids kalender. Precis så som under den grekiska tiden, skulle festens karaktär långt ha definierat deltagandet samt gruppernas sammansättning och storlek. Det ligger också i sakens natur att ju större den festande gruppen och ju mer betydande festen var, desto större var offerdjurens antal, måltiderna och vindrickandet. I motsvarande grad vet vi mera om dem. Kanske det var som det engelska uttrycket säger: "*The more, the merrier*" eller "*Ju fler, desto roligare*". Hur som helst, man besökte templen, offrade till gudarna, utgöt sina böner i hopp om bönhörelse och levde från fest till följande högtid, år efter år.

Det som är säkert är att de flesta dagar följde ett regelbundet mönster och dök upp i det årliga schemat med stor sannolikhet på samma dag, och att det fanns tre olika typers dagar i en romersk kalender. Den vanligaste varianten kallad *stativae* handlade om återkommande helg- eller festdagar med ett regelbundet eller fixerat datum.

De rörliga dagarna fick heta *conceptivae* och följde ett oregelbundet mönster. En modern motsvarighet skulle till exempel kunna vara påsken, som kan "vandra" från månad till månad, men firas normalt i mars eller april månad. De rörliga dagarnas placering fastställdes av en behörig myndighet, normalt en ämbetsman eller präst inom den romerska administrationen.

Slutligen fanns det också ett antal festdagar som Senaten skilt röstade om och vilka övervakades av de romerska konsulerna. Dagarna gick under benämningen *imperativae* (från verbet *impero* eller *imperare* = alltså att ge order om). *Imperativae* var dagar "på begäran" eller "enligt bestämmelse ovanifrån" och var alltid tillfälliga till sin karaktär. Dessa kunde bestå av en segerdag, till exempel en militär triumf, till ära för någon som utmärkt sig eller något annat som var av särskilt intresse.

Grunden för det romerska firandet

Grunden för det romerska firandet återfinns inom triangeln som också bildade stommen för festivalcyklerna: arbetet på marken det vill säga *lantbruken*, *krig* och *politik*. Festerna var därför relaterade till jordbruksmässiga, historiska, religiösa eller

sociokulturella händelser i Roms historia. På ett allmänt plan gav de förstås mening åt och efterlängtnad sammanhållning till en individ, men också en förståelse för de religiösa, politiska och socioekonomiska elementen i samhället. Redan namnen på festerna och högtiderna relaterar oftast till en gudomlighet, hjälte, mänsklig grundare eller en typs rituell aktivitet som var karaktäristisk för just denna fest eller högtid.

Om staten förklarade dagen en festdag, betydde det utan vidare att kostnaderna betalades från statskassan och att andra officiella arbetsaktiviteter den dagen inte var tillåtna. Till sist fanns det en massa spel eller tävlingar (*ludi*), vilka strikt taget var varken festdagar eller helger, men räknades som *dies festi*, alltså "dagar utan arbetstvång", en slags lediga dagar. I Rom firade man bland annat *Ludi Saeculares* (*Sekulära Spel*), inte en gång per hundra år som termen antyder (*saeculum* = den längsta enheten av mänskligt liv i betydelsen 100 eller 110 år), utan vid behov. Festen innehöll offer, teaterföreställningar och offentliga spel, vilka firades 3 dagar och 3 nätter för att markera slutet av en period och början av den följande eran (*saecula*). Festen återupplivades av kejsaren Augustus 17 f.Kr. för att Rom "återvände till fred och välfärd" efter ett århundrade av inbördeskrig. Därefter firades den igen av kejsarna Claudius (47 e.Kr.), Domitianus (88 e.Kr.) och Septimius Severus (204 e.Kr.).

Men redan av det här syntes att de antika samhällena fäste stor uppmärksamhet vid övergångsperioderna. Orsaken var att det här på samma gång representerade slutet på en cykel, den gamla och början av en annan, den nya, noterad med en period av fester eller högtider. Så är fallet fortfarande, till exempel, med övergången till ett nytt år hos oss i form av julhelger och nyårsfester.

Följande det tidigare mönstret skulle många fester under romartiden ha varit gränsöverskridande, i det att de inkluderade hela befolkningen i en stad, i motsats till en lokal, begränsad begivenhet. En annan viktig skillnad som redan diskuterades i samband med processionerna ovan är att dessa mer omfattande evenemang var spektakulära underhållstillfällen som samhället själv anordnade utifrån sina egna, oftast politiska behov. Ett typiskt drag var just till exempel påkostade processioner som kunde inleda festen och involvera en stor del av, om inte rentav "alla" i samhället. Traditionen fortsatte stark också under kejsartiden, redan till den graden att nya fester och högtider, vilka sköts in i kalendern, började stå i vägen för normal företagsverksamhet.

Det mycket stora antalet fester, högtider, riter och ritualer, vilka fokuserade kring gudomligheter och invigningsfester av tempel i den romerska kalendern, är ett starkt bevis på att romarna tog sin religion och sina gudar på ett stort allvar. Alternativt kan man tänka sig att staten absolut ville att medborgaren skulle ta festerna på allvar. En helt annan sak är sedan hur den enskilda medborgaren skulle ha uppfattat denna myriad av fester och högtider, vilka uppfyllde mer än hälften av årets alla kalenderdagar. Om ett icke-hörsammande skulle ha varit straffbart är oklart åtminstone för oss. Eftersom alltför många kalenderdagens betydelse var oklara även för den samtida bildade klassen och historikerna i Rom, utgående från vad de själv berättar, kan man lätt tänka sig hur svårfattligt det måste ha varit för representanter ur

de lägre samhällsklasserna, vilka inte hade tillgång ens till en minimal utbildning eller historisk information om det förflutna.

Trots detta kan kalenderdagarna skapa för oss en förståelse för hur vardagen i antikens Rom "systematiserades" och hur det sociala livet och kalenderåret kan ha sett ut. Därigenom kan man få en bättre inblick i vad romarna åtminstone till det yttre trodde på och hurudan världsbild kalendern förmedlade. Om inget annat, presenterar kalendern en slags sammanfattning av viktiga händelser, personer och gudar i Roms historia, en typs "vem-är-vem" uppslagsbok, vid sidan av att den påminde om det agrara samhällets väsentliga funktioner och milstolpar under årets gång. Naturligtvis, mycket av den här historien och symboliken skulle ha varit grekiskt och etruskiskt till sitt ursprung, även om det filtrerades till oss i romersk form, vilket vi tyvärr i detta sammanhang inte kan gå in på.

Som andra redan på sakliga grunder har konstaterat var den romerska teologin och kulten formell och pedant, nästan oförsonligt "affärsmässig" till sitt väsende. Utan tvivel var den också ganska hård, orörlig och icke-expansiv i det att kalendern var helt baserat på ett statligt narrativ, vilket styrde kursen på hur människorna skulle känna sig, handla och förhålla sig till samhället. Det här syntes redan i det att stadsanställda präster var de som fattade de viktigaste besluten. I den bemärkelsen anpassade sig kalendern dåligt till samhällets eller individens förändrade behov. Däri syntes också en osäkerhet och rädsla för mycket av det som var okänt eller kändes hotande. Delar av detta försökte man åtgärda med regelbundet återkommande mönster i kalendern, vilka skapade rutiner och trygghet. Ibland har man gjort differentieringen att moderna västerländska festivaler oftast äger rum inom scenkonstnärlig verksamhet och uppträdande, medan religiösa helger är lediga dagar. Romarnas sätt att uppmärksamma fester och högtider var annorlunda. Den var en sammanslagning av lediga dagar, helger, fester, festivaler och högtider. Det här erbjuder massor av möjligheter till att undersöka romerska religiösa idéer, sociala riter, tankar om kön, men framför allt hur den romerska identiteten uppfattades och formades.

Kalenderåret, månaderna och symboliken

W. W. Fowler (1899) har ganska fint beskrivit hur de romerska festerna och högtider som spritts ut för att forma ett kalenderår, uppvisar ett visst mönster som ganska långt förklarar innehållet och ger det mening.

Festerna, högtiderna, riterna och ritualerna i december och januari, det vill säga den tid vi skulle beskriva som årsskiftet, var festliga och sociala till sitt väsen, medan de som kom längre fram i februari var mystiska och melankoliska. I december och januari hade lantbruksbefolkningen för övrigt ganska lite att göra, och det var just då som den romerska kalendern sprudlade ut till ett omfattande program.

Mars stod ut i den romerska kalendern som månaden helgad åt guden Mars, guden som ansågs vara Roms grundare och beskyddare, vilket också skilde åt den månadens

riter och ritualer från de andra månaderna. April månads evenemang, den inledande månaden då året "öppnar sig", var glada och benägna att vara kraftigt utsvävande.

Maj representerade månaden av tillväxt, men också en tid av fara för grödor och boskap, och hade sålunda en viss karaktär av tvivel och mörker i sina riter. Till sist kom juni, mognadsmånaden, när skörden var nära förestående och livet såg igen lite ljusare ut.

Sedan upphörde månaderna på sätt och vis att följa det agrara samhällets och jordbrukarens liv och omvandlas till ordningstal. Varje romersk dag hade vidare en särskild, motsvarande bokstav i ett återkommande schema som hade religiös betydelse, antingen i positiv eller negativ bemärkelse.

Juni var för det mesta en tid av årsfester och mindre ceremonier, samtidigt som juli månads fester, högtider, riter och ritualer har beskrivits som hopplöst fördunklade och försöken att koppla ihop dem med något bestämt tema har visat sig vara svårt. Vissa av festerna i kalendern är därutöver ytterst dåligt kända.

Augusti skulle ha varit början på skördemånaden, ett steg i riktningen mot jordbrukets slut. Många av riterna är hemliga, dunkla och otydliga.

September månads program var verkligen lätt och tomt, vilket oftast förklarats med att det var nödvändigt också med vila, speciellt ur bondens synvinkel. Det vi har är närmast underhållning, spel och torgdagar där skörden skulle ha spelat en viktig roll.

Traditionellt och historisk hade oktober en hel del att göra med skörden och vinodlingen, även om slutet av september skulle oftast ha varit tidpunkten att ta hand om druvorna.

November månad saknade nästan helt religiös betydelse, om man tittar på kalendern. Ur jordbruks synvinkel skulle det ha varit en förberedelse för kommande skördar med plogning av markerna och sådd, alltså ingen semestertid. Förutom spelen var det nästan inget annat egentligt officiellt program mera i november, antagligen för att den mesta tiden ändå skulle ha spenderats ute på fälten i lantbruksarbete.

I mitten av vintern, representerad av december och januari, hade bonden väldigt lite att ta sig an, vid sidan av vissa lätta jordbrukssysslor, förhållandet romerska författare är tydliga med att förmedla. När december månad skulle ha inletts, låg alla de viktigaste sysslorna bakom, vilket medförde fritid, gemensam tid och möjligheter till sociala evenemang och underhållning till exempel i form av festivaler eller karnevaler.

Ett exempel på hur en standardiserad romersk kalender kan ha sett ut i sin *Julianska form*, sammanställd från ett antal olika källor (men med förbehållet att den såg olika ut under republikansk tid och kejsartiden):

Januari (<i>Mensis Ianuarius</i>):
<i>Compitalia</i> , rörlig jordbruksfest på landet (<i>feriae conceptivae</i>), tidigt i januari månad
1.1. Kalendae Januariae

1.1. Dagen då de nya konsulerna svors in från 153 f.Kr. med löften om republikens välfärd
1.1. <i>Vedovus</i> eller <i>Vediovis</i> ' 1. festival, guden för döden, sumpmarker, vulkanisk aktivitet och jordbävningar
5.1. Nonae Januariae
5.1. <i>Rex Sacrorum</i> , högsta prästämbetet, meddelar om offentliga fester; <i>Dies natalis</i> , grundläggningsdatum för helgedomen Vica Pota på Veliakullen
9.1. <i>Agonalia</i> , Janus, allt ursprungs gud dyrkades. Gav sitt namn åt januarimånad
11.1. <i>Juturnas</i> fest, gudomlighet för källor eller fontäner
13.1. Idus Januariae
11.-15.1. <i>Carmentalia</i> , nymfen eller gudinnan för profetior och barnafödandet dyrkas
16.1. <i>Concordiae</i> , gudinnan för harmoni och avtal
24.-26.1. <i>Sementivae</i> (kanske <i>Paganalia</i> ?) (<i>feriae conceptivae</i>), fruktbahetsfest för att så säd
27.1. Årsfest (<i>dies natalis</i>) för grundandet av Castors och Pollux' första tempel på Forum Romanum
30.1. <i>Fredsfest</i> med offer på fredsaltaret

Februari (<i>Mensis Februarius</i>) (i den arkaiska kalendern var februari månad årets sista månad):
1.2. Kalendae Februariae
1.2. Årsfest (<i>dies natalis</i>) för grundandet av templet åt Juno Sospita vid Palatinen
2.2. <i>Paganalia</i> , fest till ära för Ceres (vegetation och fruktbarhet) och Tellus (fruktbarhet)
5.2. Nonae Februariae. Årsfest (<i>dies natalis</i>) för grundandet av Concordia-templet på Kapitolen
9.2. <i>Apollofest</i>
12.2. <i>Dianafest</i>
13.2. Idus Februariae
13.2. Mindre festival för <i>Faunus</i> på Tiberön
13.-22.2. <i>Parentalia</i> , begravningsfest med besök till de dödas gravar utanför <i>pomerium</i> (stadsmurarna). En återkommande fest som avslutade ihågkommandet i samband med död och begravningar, redan behandlat.
15.2. <i>Lupercalia</i> , till guden Fauns ära och herdarnas Luperkus som skyddade från vargar
Ynglingar från de övre samhällsklasserna hade för vana att springa nakna omkring på torget
17.2. <i>Fornacalia</i> , fest till Fornax' ära, "brödugnsfestivalen"
17.2. <i>Quirinalia</i> , efter guden Quirinius, tidig association med <i>Romulus</i> , Roms beskyddare, stridsfältets härskare men också åkerbrukets gud
20.2. <i>Tacitas</i> festdag, "Tacita den tysta gudinnan", de dödas gudinna
21.2. <i>Feralia</i> , festival ärande döda förfäders andar som avslutade <i>Parentalia</i>

22.2. <i>Carista</i> , en ceremoni i en anda av kärlek och förlåtelse
23.2. <i>Terminalia</i> , fest till guden Terminus' ära, gränsstenarnas och markörernas gud
24.2. <i>Regifugium</i> , fest firad till minne av att kung Tarquinius Superbus drevs på flykt eller vräktes från Rom
27.2. <i>Equirria</i> , den 1. festivalen för kapplöpningar till guden Mars' ära

Mars (Mensis Martius):
I den gamla romerska kalendern var mars månad årets första månad i både civila och religiösa sammanhang fram till Julius Caesars tid. Marsmånad firades också till guden Mars ära eftersom vissa kalendrar märkte den första mars som guden Mars' födelsedag. Kalendervändpunkterna på säsongerna inträffade i mars och i oktober. Mars betydde att våren, seglingssäsongen och tiden då krig kunde inledas hade börjat, medan oktober representerade slutet på sommaren, seglingssäsongen då vindarna på Medelhavet ändrade riktning och därigenom slutet på alla krigståg.
Nyåret togs emot mycket högtidligt och glatt när dagen dog bort. Romarna inbillade sig bland annat att om man tillbringade årets första dag särskilt glad, skulle tillståndet vara året ut. Man önskade därför varandra ett gott nytt år med kyssar och handslag, söta gåvor som frukter, men ibland också i form av pengar eller inskriptioner. I nyårsfirandet kunde även fester, lekar, musik och föreställningar ingå. Den romerska festens likheter med det moderna nyårsfirandet är sålunda slående.
1.3. Kalendae Martiae
1.3. Ursprunglig Nyårsdag
1.3. Ceremoni i Vestas tempel med "evig eld"
1.3. <i>Matronalia</i> , motsvarighet till Morsdag, med gåvor till mödrar och hustrur
7.3. Nonae Martiae
7.3. <i>Vedovus</i> eller <i>Vediovis</i> ' 2. festival, guden för döden, sumpmarker, vulkanisk aktivitet och jordbävningar
9.3. <i>Salii</i> , de "hoppande prästerna" bar de 12 heliga sköldarna (<i>ancilia</i>) runt staden
14.3. <i>Equirria</i> , 2. festivalen för kapplöpningar till guden Mars' ära
15.3. Idus Martiae
15.3. <i>Anna Perenna</i> festival till ära för gudinnan för året. Folkfestival vid floden Tibern. Många gick då ut från staden till en dal nära intill, byggde sig en lerhydda som i gångna tider och drack vatten ur floden för att återvända till civilisationen på kvällen. Detta, ansåg man, förde med sig god lycka i livet.
16.-17.3. <i>Argea</i> , ceremonier och riter med dockor som slängdes i floden Tibern
17.3. <i>Agonalia</i> , oklar kult med offer av en vädur
17.3. <i>Liberalia</i> , kult av hästar och säd och Liber. Också en ritual där unga pojkar blev män

19.3. Årsfest (<i>dies natalis</i>) för Minervatemplet på Aventinen, gudinnan för konst och hantverk
19.-23.3. <i>Quinquatrus</i> eller <i>quinquatria</i> , en 5 dagar lång fest till Mars' ära, senare yrkesmän
23.3. <i>Tubilustrum</i> till ära för Mars, musikfest och rengöring av trumpeter
24.3. <i>Comitia Calata</i> (av <i>Comitia Curiata</i>) möttes för att sanktionera testamenten
25.3. <i>Hilaria</i> till ära för vårens ankomst, vårdagsjämningen
31.3. Årsfest (<i>dies natalis</i>) till ära för Lunatemplet på Aventinen

April (Mensis Aprilis):
Månaden då året "öppnade sig". Kanske efter det latinska verbet <i>aperio</i> = öppna sig eller etablera. Av den här orsaken blev det vanligt att i april månad när säden och vinrankorna var i full grönska att offra fruktbartsoffer och be om skydd mot naturkatastrofer. En <i>feriae conceptivae</i> i april var den latinska festivalen för att fira <i>enigheten mellan de olika latinska folken</i> och senare pakten mellan Rom och dess latinska allierade.
1.4. Kalendae Apriles
1.4. <i>Veneralia</i> till ära för Venus som förändrar hjärtat
4.-10.4. <i>Ludi Megalenses</i> eller <i>Megalesia</i> , spel till ära för Magna Mater eller Kybele, den stora moderguden
5.4. Nonae Apriles
5.4. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Fortuna Publica templet
12.-19.4. <i>Cerealia</i> , fest för att ära Ceres, jordbrukets gud (<i>ludi ceriales</i>)
12.-19.4. Det fanns också tävlingar (<i>ludi circenses</i>) med lekar, kapplöpning och teaterperformans som hörde ihop med Ceres bland på Circus Maximus
13.4. Idus Apriles
13.4. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Jupiter Victors tempel
15.4. <i>Fordicidia</i> , fest till ära för Tellus eller Tellus Mater, markens gudinna
21.4. <i>Parilia</i> , för att ära Pares, gudomligheten för herdar, flockar och boskap
21.4. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Roms grundande som stad
23.-28.4. <i>Vinalia</i> , 1. vinets och trädgårdens fest
25.4. <i>Robigalia</i> , jordbruksfestival för att ära skörden
28.4.-1.5. <i>Ludi Florales (Floralia)</i> , festival till ära för blommor och fruktbarhet

Maj (Mensis Maius):
Namnet kommer kanske från gudomligheten Maia, <i>maior</i> (större) eller <i>maiestas</i> (majestät). I maj månad firades också <i>Ambarvalia (feriae conceptivae)</i> , lantlig fest för att rena landet och få välsignelse av Ceres
1.5. Kalendae Maiae
1.5. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Bona Dea tempel på Aventinen, jordbruksgudens fest
7.5. Nonae Maiae
9., 11. och 13.5. <i>Lemuralia</i> , "de dödas fest", fest firad för att avvärja onda andar
14.5. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av <i>Mars Invictus</i> och <i>Argea</i> , ceremonier och riter med dockor som slängdes i floden Tibern
15.5. Idus Maiae
15.5. <i>Floden Tiberns</i> dag
15.5. <i>Mercularia</i> , Mercurius' festival, köpmännens och handelns gud
21.5. <i>Vedovus</i> festival, del av <i>Agonalia</i> , allt ursprungs gud dyrkades
23.5. <i>Tubilustrium</i> , till ära för Mars, musikfest
25.5. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av <i>Fortuna Primigenia</i> , Fortunafest till att få lycka

Juni (Mensis Iunius):
Namnets ursprung är osäkert, men kan höra ihop med guden Juno.
1.6. Kalendae Iuliae
1.6. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Juno Monetas tempel, Junos fest, beskyddare av staten
3.6. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Bellonas tempel, krigsgudinnans tempel
4.6. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av återställandet av Hercules Custos tempel, "Herkules väktaren"
5.6. Nonae Iuliae
5.6. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Dius Fidius tempel, edens gud
7.6. <i>Ludi Piscatorii</i> , fiskarnas fest, för att ära Tibern, offer vid Vulcanus tempel
7.-15.6. Vestas fest, hjärtats, hemmets och religiösa eldens gudinna
8.6. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Mens Bonas tempel på Kapitolinen, gudomligheten för praktisk visdom och försiktighet i styre
9.6. <i>Vestalia</i>
11.6. <i>Matralia</i> (Mater Matuta festival), fest hyllad av romerska matronor. Också årsfest (<i>dies natalis</i>) av Fortunatemplet i Forum Boarium
13.6. Idus Iuliae
13.-15.6. <i>Quinquatrus</i> , med musik i religiösa ceremonier
19.6. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Minervatemplet på Aventinen, gudinnan för visdom, konst och hantverk
20.6. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Summanus' tempel, den nattliga blixstens gud och en av Roms äldsta gudar

24.6. <i>Fors Fortunae</i> ' festival, till ära för gudinnan Fortuna, en stor helgdag
25.-26.6. <i>Ludi Quinquennales</i>
29.6. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Hercules Musarum tempel, musernas gud

Juli (<i>Mensis Quinctilis/Iulius</i> , ursprungligen den femte månaden i året):
1.7. Kalendae Juliae
1.7. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Juno Felicitas tempel (?)
5.7. <i>Poplifugia</i> , fest för att minnas romarnas flykt från den oväntade invasionen av invånarna från Ficuleae och Fidenae efter att Rom plundrades av 390 f.Kr. av gallerna
6.-13.7. <i>Ludi Apollinares</i> , spel till Apollos ära
6.7. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Fortuna Muliebris tempel, lyckans gudinna och personifikation
7.7. Nonae Juliae
7.7. Juno Caprotinas eller <i>Caprotinas</i> fest, kvinnliga slavars fest, också kallad "De tjänande kvinnornas fest"
8.7. <i>Vitulatio</i> , fest till att ära Roms segrar över sina fiender
14.-19.7. En serie av marknader och mässor (<i>mercatus</i>) som följde Ludi Apollinares
15.7. Idus Juliae
15.7. <i>Transvectio equitum</i> , 1. hästprocession
17.7. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Honos och Virtus' tempel
18.7. <i>Sorgdag</i> eller "svart dag", Roms fall under förödelsern 390 f.Kr. av gallerna
19. - 21.7. <i>Lucaria</i> , oklar fest, kanske en association med heliga lundar
20.-30.7. <i>Ludi Victoriae Caesaris</i> , de segerrika kejsarnas spel årligen från 45 f.Kr.
22.7. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Concordiatemplet vid Kapitolinen
23.7. <i>Neptunalia</i> till ära för Neptunus, havets och stilla vattens gud
25.7. <i>Furrinalia</i> (<i>feriae publicae</i>) till ära för Furrina, gudinna för en helig lund och källa på Janiculum-kullen
30.7. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Fortuna "Dagens förmögenhet" (<i>Fortunae Huiusque Diei</i>)

Augusti (<i>Mensis Sextilis/Augustus</i> , ursprungligen den sjätte månaden i året):
1.8. Kalendae Augustae
1.8. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Spes tempel, hoppets gudomlighet
3.8. <i>Supplicia canum</i> , bestraffning av hundarna och procession vid Iuventas' och Summanus' tempel
5.8. Nonae Augustae
5.8. Offentligt offer vid <i>Salustemplet</i> på Kvirinalen
9.8. Offentligt offer till <i>Sol Indiges</i> , solguden, senare Sol Invictus
12.8. Offer till <i>Hercules Invictus</i> , grekernas Herakles
13.8. Idus Augustae
13.8. <i>Dianafestivalen</i> på Aventinen, och ett antal andra gudomligheter också
17.8. <i>Portunalia</i> , till ära för Portunes, guden som beskyddade portar och hamnar. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Janus tempel.
19.8. <i>Vinalia Rustica</i> . 2. vinets och trädgårdens fest
21.8. <i>Consualia</i> med offer på Aventinen till ära för Consus, beskyddaren av säd
23.8. <i>Vulcanalia</i> eller <i>Feriae Volcano</i> till Vulcanus' ära, guden för eld på himmelen, blixtar och bränder
24.8. Obskyr fest med offer till mångudinnan <i>Luna</i> vid en avgrund <i>Mundus Cerealis</i>
25.8. <i>Opiconsivia</i> eller <i>Feriae Opi</i> till ära av <i>Ops Consivae</i> , gudinnan av fruktbarhet, överflöd och rikedom
27.8. <i>Volturnalia</i> , i samband med att Flamen Volturnis offrade till Volturnus, en jordbruksgud vid torgdagar (?)
28.8. Spel vid Circus Maximus, <i>Ludi Circenses</i> , för Sol och Luna

September (<i>Mensis September</i>):
1.9. Kalendae Septembres
1.9. Ceremonier för <i>Jupiter Tonans</i> ("Dundrande Jupiter") på Kapitolinen och <i>Juno Regina</i> på Aventinen, drottning Regina
5.9. Nonae Septembres
5.9. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Jupiter Stators tempel, "Jupiter Beskyddaren" eller upprätthållaren
5.-19.9. <i>Ludi Romani</i> , också kallat <i>Ludi Magni</i> , de äldsta och mest berömda spelen som varade i många dagar
13.9. Idus Septembres
13.9. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av Jupiter Optimus Maximus' tempel
14.9. <i>Equorum probatio</i> , 2. hästprocession
20.-23.9. Några dagar reserverade som <i>torg- och mässodagar</i> (<i>mercatus</i>) efter <i>Ludi Romani</i>

23.9. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av återinvigningen av Apollotemplet på Marsfältet

Oktober (<i>Mensis October</i>):
1.10. Kalendae Octobres
1.10. Ceremonier för <i>Fides</i> (gudinnan för god tro och ärlighet) och <i>Sororium Tigillum</i> (Systrabjälken)
3.-12.10. <i>Ludi Augustales</i> , Augustus' spel, för att minnas Augustus och hans återkomst till Rom 19 f.Kr., vid <i>Fortuna Redux'</i> altare, ett årligt offer
4.10. <i>Leiunium Cereris</i> , en fastedag till Ceres' ära
5.10. Den andra av tre dagar när <i>Mundus Cerealis</i> avgrunden öppnades
6.10. <i>Sorgdag</i> eller "svart dag" för att minnas slaget vid Arasio 105 f.Kr.
7.10. Nonae Octobres
7.10. Riter för <i>Jupiter Fulgur</i> (blixten under dagtid) och <i>Juno Curitis</i> , moderskapets gudinna
9.10. Riter vid <i>Genius Publicus</i> (en högre makt som underhöll liv och vägledde till det bästa), <i>Fausta Felicitas</i> på Kapitolinen (lyckans och turens gudinna) och <i>Venus Victrix'</i> (den segrande Venus) helgedomar
10.10. Ceremoni till minnet av återinvigningen av <i>Juno Monetas</i> tempel
11.10. <i>Meditrinalia</i> , slutet av vinskörden fest
13.10. <i>Fontinalia</i> till Fontus ära, festival för att ära vattenkällor
14.10. Ceremoni för att minnas återställandet av <i>Penates Dei</i> tempel på Veliakullen åt hushållsgudarna
15.10. Idus Octobres
15.10. Romersk fest <i>Equus October</i> till ära för krigsguden Mars. Avslutade jordbrukssäsongen och krigstågen med offer av en häst som styckades
19.10. <i>Armilustrium</i> , en religiös dag till krigsguden Mars' ära, rengöring av armén
26.10.-1.11. <i>Ludi Victoriae Sullanae</i> , general Sullas segerspel

November (<i>Mensis November</i>):
1.11. Kalendae Novembres
1.11. <i>Ludi Victoriae Sullanae</i> , general Sullas segerspel
4.-17.11. <i>Ludi Plebeii</i> , de plebeiska spelen, för att ära plebejernas frihet
5.11. Nonae Novembres
8.11. Tredje dagen av tre dagar när <i>Mundus Cerealis</i> avgrunden öppnades
13.11. Idus Novembres
13.11. <i>Epulum Jovis</i> , en fest till Jupiters ära, med ceremonier för <i>Feronia</i> (gudinnan för vilda djur, fruktbarhet, hälsa och överflöd) och <i>Fortuna Primigeniae</i> , Fortuna som stod för lycka och Primigeniae kanske synonymt för "ursprunglig"
18.-20.11. <i>Torgdagar och mässor (mercatus)</i>

December (<i>Mensis December</i>):
1.12. Kalendae Decembres
1.12. Ceremonier vid <i>Neptunus</i> och <i>Pietas'</i> (religiös fromhet, plikttrogenhet) tempel
3.12. <i>Bona Dea</i> riter för kvinnor, gudinnan för kvinnor, helande och samhällets väktare på Aventinen
5.12. Nonae Decembres
5.12. En lantlig festival för <i>Faunus</i> , guden för skogar, slätter och fält
8.12. <i>Tiberinus Pater</i> festival och Gaia. Tiberinus var en av de "stora" gudarna, men är dåligt känd
11.12. <i>Agonalia</i> , Janus, allt ursprungs gud dyrkades.
12.12. Ceremonier vid <i>Consus'</i> (beskyddaren av säd) tempel på Aventinen
13.12. Idus Decembres
13.12. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av <i>Tellus'</i> tempel
15.12. <i>Consualia</i> 2. med offer på Aventinen till ära för <i>Consus</i> , beskyddaren av säd
17.-23.12. <i>Saturnalia</i> till ära för Saturn. Den största och mest populära festen i stil med en karneval som varade en vecka. Man gav gåvor och tände ljus. Har influerat det moderna julfirandet. Under <i>Saturnalia</i> var alla "jämlika" (<i>libertas decembris</i>) och slavar "bytte plats" med herrar
19.12. <i>Opalia</i> , <i>Ops</i> , fest som ärade fruktbarhet och modergudinnan <i>Ops</i> eller <i>Opis</i>
21.12. <i>Divalia</i> eller <i>Angeronalia</i> , en diffus gudomlighet som var en publik festival med offer i <i>Curia Acculeia</i>
22.12. Årsfest (<i>dies natalis</i>) av <i>Lares Permarini</i> tempel vid <i>Porticus Minucia</i> , beskyddare av sjöfarare
23.12. <i>Larentalia</i> (beskyddande andar, kanske hemmagudar), för att ära minnet av <i>Diana</i> och <i>Juno Reginas</i> tempel vid <i>Circus Flaminius</i> , och annat

Medelhavsmuseets samlingar, MM 1993:007. Oljelampsfyllare i brons med vilken man hällde olja i lampan. Storlek: ca 10 x 2 x 5 cm. Ursprung okänt, grekisk-romersk tid.